
3 1761 04020 4612

Frederick A. P. Barnard

M. TVLLII CICERONIS

DE RE PVBLICA

LIBRORVM RELIQVIAE

E PALIMPSESTO

AB ANGELO MAIO

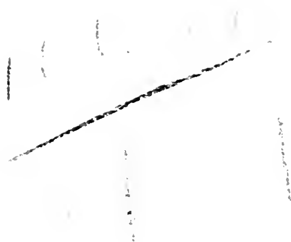
NVPER ERVTAE

AD EDITIONEM ROMANAM DILIGENTISSIME EXPRESSAE.

EDITIO PRIMA AMERICANA

BOSTONIAE :—O. EVERETT.

MDCCCXXIII

L. S.

Habes, Benevole Lector, Ciceronis de re publica librorum haud exiguam partem, Angeli Maii, Viri Celeberrimi, solertia e palimpsesto nuper erutam, et ad principem illam editionem, quae prodiit Romae MDCCCXXII, summa fide expressam. De signis autem typographicis, in hac editione adhibitis, paucis praemonendus videbaris. Eae huius operis partes, quae aliunde innotuerunt, in Vaticano autem codice non leguntur, asteriscis utrinque includuntur; contra, quae, aliunde nota, codex iterum exhibet, lineolis margini adpositis distinguuntur. Denique, quae hic illic obliquo literarum ductu exarata videbis, ea scias, in codice desiderata, Angelum Maium de suo supplevisse. Vale et fave.

M. TVLLI CICERONIS

DE RE PVBLICA

LIBER I.

Desiderantur hactenus paginae XXXIV.

1 . . . . *Im*petu liberauissent; nec G. Duelius, Aulus Atilius, L. Metellus terrore Karthaginis; non duo Scipiones oriens incendium belli punici secundi sanguine suo restinxissent; nec id excitatum maioribus copiis aut Quintus Maximus eneruauisset, aut M. Marcellus contudisset, aut a portis huius urbis auolsum P. Africanus compulisset intra hostium moenia. M. uero Catoni homini ignoto et nouo quo omnes, qui isdem rebus studemus, quasi exemplari ad industriam uirtutemque ducimur, certe licuit Tusculi se in otio delectare, salubri et propinquo loco. Sed homo demens, ut isti putant, cum cogeret eum necessitas nulla, in his undis et tempestatibus ad summam senectutem maluit iactari, quam in illa tranquillitate atque

otio iucundissime uiuere. Omitto innumerabilis uiros, quorum singuli saluti huic ciuitati fuerunt: et qui sunt *haud* procul ab aetatis huius memoria, commemorare eos desino, ne quis se aut suorum aliquem praetermissum queratur. Unum hoc definio, tantam esse necessitatem uirtutis generi hominum a natura, tantumque amorem ad communem salutem defendendam datum, ut ea uis omnia blandimenta uoluptatis otiique uicerit.

II. Nec uero habere uirtutem satis est, quasi artem aliquam, nisi utare. Etsi ars quidem, cum ea non utare, scientia tamen ipsa teneri potest; uirtus in usu sui tota posita est; usus autum eius est maximus ciuitatis gubernatio, et earum ipsarum rerum, quas isti in angulis personant, reapse, non oratione, perfectio. Nihil enim dicitur a philosophis, quod quidem recte honesteque dicatur, quod *non* ab his partum confirmatumque sit, a quibus ciuitatibus iura descripta sunt. Unde enim pietas? aut a quibus religio? unde ius aut gentium, aut hoc ipsum ciuile quod dicitur? unde iustitia, fides, aequitas? unde pudor, continentia, fuga turpidinis, adpetentia laudis et honestatis? unde in laboribus et periculis fortitudo? nempe ab his, qui haec disciplinis informata, alia moribus confirmarunt, sanxerunt autem alia legibus. Quin etiam Xenocraten ferunt, nobilem in primis philosophum, cum quaereretur ex eo quid adsequerentur eius discipuli, respondisse, ut id sua sponte facerent

quod cogerentur facere legibus. Ergo ille ciuis qui id cogit omnis imperio legumque poena, quod uix paucis persuadere oratione philosophi possunt, etiam his, qui illa disputant, ipsis est praeferendus doctoribus. Quae etenim istorum oratio tam exquisita, quae sit anteponenda bene constitutae ciuitati, publico iuri, et moribus? Equidem quemadmodum urbes magnas atque inperiosas, ut appellat Ennius, uiculis et castellis praeferendas puto, sic eos qui his urbibus consilio atque auctoritate praesunt, his qui omnis "negotii publici expertes" sint, longe duco sapientia ipsa esse anteponendos. Et quoniam maxime rapimur ad opes augendas generis humani, studemusque nostris consiliis et laboribus tutiorem et opulentiorem uitam hominum reddere, et ad hanc uoluptatem ipsius naturae stimulis incitamur; teneamus eum cursum, qui semper fuit optimi cuiusque; neque ea signa audiamus, quae receptui canunt, ut eos etiam reuocent, qui iam processerint.

III. His rationibus tam certis tamque inlustribus opponuntur ab his, qui contra disputant, primum labores qui sint re publica defendenda sustinendi: leue sane inpedimentum uigilanti et industrio; neque solum in tantis rebus, set etiam in mediocribus uel studiis uel officiis uel uero etiam negotiis contemnendum. Adiunguntur pericula uitae, turpisque ab his formido mortis fortibus uiris opponitur: quibus magis id miserum uideri solet, natura se consumi et senectute,

quam sibi dari tempus, ut possint eam uitam, quae tamen esset reddenda naturae, pro patria potissimum reddere. Illo uero se loco copiosos et disertos putant, cum calamitates clarissimorum uirorum, iniuriasque iis ab ingratis impositas ciuibus colligunt. Hinc enim illa et apud Graecos exempla, Miltiadem uictorem domitoremque Persarum, nondum sanatis uolneribus iis, quae corpore aduerso in clarissima uictoria accepisset, uitam ex hostium telis seruatam, in ciuium uinclis profudisse: et Themistoclem patriā, quam liberauisset, pulsum atque proterritum, non in Graeciae portus per se seruatos, sed in barbariae sinus confugisse, quam adflixerat. Nec uero leuitatis Atheniensium crudelitatisque in amplissimos ciuis exempla deficiunt: quae nata et frequentata apud illos, etiam in grauissimam ciuitatem nostram dicuntur redundasse. Nam uel exilium Camilli, uel offensio commemoratur Ahalae, uel inuidia Nasicae, uel expulsio Laenatis, uel Opimi damnatio, vel fuga Metelli, uel acerbissima C. Mari clades, principum caedes, uel eorum multorum pestes, quae paulo post secutae sunt. "Nec uero iam meo nomine abstinent." Et credo quia nostro consilio ac periculo sese in illa vita atque otio conseruatos putant, grauius etiam de nobis queruntur et amantius. Sed haud facile dixerim, cur cum ipsi discendi aut uisendi causa maria tramittant * * * *

Desiderantur paginae duae.

IV . . . . saluam esse consulatu abiens in contione P. R. idem iurante iurauissem, facile iniuriarum omnium compensarem curam et molestiam. Quamquam nostri casus plus honoris habuerunt quam laboris, neque tantum molestiae, quantum gloriae; maioremque laetitiam ex desiderio bonorum percepimus, quam ex laetitia improborum dolorem. Sed si aliter, ut dixi, accidisset, qui possem queri? cum mihi nihil improuiso, nec grauius quam expectauissem pro tantis meis factis euenisset. Is enim fueram, cui cum liceret aut maiores ex otio fructus capere, quam ceteris, propter uariam suauitatem studiorum, in quibus a pueritia uixeram; aut siquid accideret acerbius uniuersis, non praecipuam sed parem cum ceteris fortunae condicionem subire; non dubitauerim me grauissimis tempestatibus ac paene fluminibus ipsis obuium ferre, conseruandorum ciuium causa, meisque propriis periculis parere commune reliquis otium. Neque enim hac nos patria lege genuit aut educauit; ut nulla quasi alimenta expectaret a nobis, ac tantummodo nostris ipsa commodis seruiens, tutum perfugium otio nostro suppeditaret, et tranquillum ad quietem locum, "sed ut plurimas et maximas nostri animi, ingenii, consilii partis ipsa sibi ad utilitatem suam pigneraretur;" tantumque nobis in nostrum priuatum usum, quantum ipsi superesse posset, remiteret.

V. Iam illa perfugia, quae sumunt sibi ad excusationem, quo facilius otio perfruantur, certe minime sunt audienda; cum ita dicunt, accedere ad rem publicam plerumque homines nulla re bona dignos, cum quibus comparari sordidum, confligere autem, multitudine praesertim incitata, miserum et periculosum sit. Quam ob rem neque sapientis esse accipere habenas, cum insanos atque indomitos impetus uolgi cohibere non possit, neque liberalis, cum impuris atque inmanibus aduersariis decertantem, uel contumeliarum uerbera subire, uel expectare sapienti non ferendas iniurias: proinde quasi bonis et fortibus et magno animo praeditis ulla sit ad rem publicam adeundi causa iustior, quam ne pareant inprobis, neue ab isdem lacerari rem publicam patiantur, cum ipsi auxilium ferre si cupiant, non queant.

VI. Illa autem exceptio cui probari tandem potest, quod negant, sapientem suscepturum ullam rei publicae partem, extra quam si eum tempus et necessitas coegerit? quasi uero maior cuiquam necessitas accidere possit, quam accidit nobis; in qua quid facere potuissem, nisi tum consul fuissem? consul autem esse qui potui, nisi eum uitae cursum tenuissem a pueritia, per quem equestri loco natus peruenirem ad honorem amplissimum? Non igitur potestas est ex tempore, aut cum uelis, opitulandi rei publicae, quamuis ea prematur periculis, nisi eo loco sis, ut tibi id facere liceat. Maximeque hoc in hominum docto-

rum oratione mihi mirum uideri solet, quod qui tranquillo mari gubernare se negent posse, quod nec didicerint nec umquam scire curauerint, iidem ad gubernacula se accessuros profiteantur excitatis maximis fluctibus. Isti enim palam dicere, atque in eo multum etiam gloriari solent, se de rationibus rerum publicarum aut constituendarum aut tuendarum, nihil nec didicisse umquam nec docere; earumque rerum scientiam non doctis hominibus ac sapientibus, sed in illo genere exercitatis concedendam putant. Quare qui conuenit polliceri operam suam rei publicae tum denique, si necessitate cogantur? cum, quod est multo procliuius, nulla necessitate premente rem publicam regere nesciant. Equidem, ut uerum esset sua uoluntate sapientem descendere ad rationes ciuitatis non solere; sin autem temporibus cogeretur, tum id munus denique non recusare; tamen arbitrarer hanc rerum ciuilium minime neglegendam scientiam sapienti, propterea quod omnia essent ei praeparanda, quibus nesciret an aliquando uti necesse esset.

VII. Haec plurimis a me uerbis dicta sunt ob eam causam, quod his libris erat instituta et suscepta mihi de re publica disputatio; quae ne frustra haberetur, dubitationem ad rem publicam adeundi in primis debui tollere. Ac tamen siqui sunt, qui philosophorum auctoritate moueantur, dent operam parumper adque audiant eos, quorum summa est auctoritas aput doctissimos homines et gloria: quos ego existimo,

etam si qui ipsi rem publicam non gesserint; tamen quoniam de re publica multa quaesierint et scripserint, functos esse aliquo rei publicae munere. Eos uero septem, quos Graeci sapientis nominauerunt, omnis paene uideo in media re publica esse uersatos. Neque enim est ulla res, in qua propius ad deorum numen uirtus accedat humana, quam ciuitatis aut condere nouas aut conseruare iam conditas.

VIII. Quibus de rebus, quoniam nobis contigit, ut idem et in gerenda re publica aliquid essemus memoria dignum consecuti et in explicandis rationibus rerum ciuilium quandam facultatem non modo usu sed etiam studio discendi et docendi essemus auctores; cum superiores ali fuissent in disputationibus perpoliti, quorum res gestae nullae inuenirentur; ali in gerendo probabiles, in disserendo rudes: nec uero nostra quaedam est instituenda noua et a nobis inuenta ratio, sed unius aetatis clarissimorum ac sapientissimorum nostrae ciuitatis uirorum disputatio repetenda memoria est, quae mihi tibique quondam adulescentulo est a P. Rutilio Rufo Zmyrnae cum simul essemus compluris dies exposita, in qua nihil fere quod magno opere ad rationes omnium rerum pertineret praetermissum puto.

IX. Nam cum P. Africanus hic Pauli filius feriis latinis Tuditano cons. et Aquilio constituisset in hortis esse; familiarissimique eius ad eum frequenter per eos dies uentitaturos se esse dixissent; latinis

ipsis mane ad eum primus sororis filius uenit Q. Tubero, quem cum comiter Scipio appellauisset libenterque uidisset; quid tu, inquid, tam mane Tubero? Dabant enim hae feriae tibi opportunam sane facultatem ad explicandas tuas litteras. Tum ille: mihi uero omne tempus est ad meos libros uacuum; numquam enim sunt illi occupati; te autem permagnum est nancisci otiosum, hoc praesertim motu rei publicae. Tum Scipio, adqui nactus es, sed mehercule otiosiorem opera quam animo. Et ille, at tu vero animum quoque relaxes oportet; sumus enim multi, ut constituimus, parati, si tuo commodo fieri potest, abuti tecum hoc otio.—Libenter me vero, ut aliquid aliquando de doctrinae studiis admoneamur.

X. Tum ille, uis ne igitur, quoniam et me quodammodo inuitas, et tui spem das, hoc primum, Africane, uideamus, ante quam ueniunt ali, quidnam sit de isto altero sole quod nuntiatum est in senatu? neque enim pauci neque leues sunt qui se duo soles uidisse dicant; ut non tam fides non habenda, quam ratio quaerenda sit. Hic Scipio, quam uellem Panaetium nostrum nobiscum haberemus, qui cum cetera tum haec caelestia uel studiosissime solet quaerere. Sed ego, Tubero, nam tecum aperte quod sentio loquar, non nimis adsentior in omni isto genere nostro illi familiari, qui quae uix coniectura qualia sint possumus suspicari, sic adfirmat, ut oculis ea cernere uideatur aut tractare plane manu. Quo etiam sapi-

entiorem Socratem soleo indicare, qui omnem eiusmodi curam deposuerit; eaque quae de natura quaererentur, aut maiora quam hominum ratio consequi possit, aut nihil omnino ad uitam hominum adtinere dixerit. Dein Tubero, nescio, Africane, cur ita memoriae proditum sit, Socratem omnem istam disputationem reiecisse, et tantum de uita et de moribus solitum esse quaerere. Quem enim auctorem de illo locupletiorem Platone laudare possumus? cuius in libris multis locis ita loquitur Socrates, ut etiam cum de moribus, de uirtutibus, denique de re publica disputet, numeros tamen et geometriam et harmoniam studeat Pythagorae more coniungere. Tum Scipio, sunt ista, ut dicis; "set audisse te credo, Tubero, Platonem, Socrate mortuo, primum in Aegyptum discendi causa, post in Italiam et in Siciliam contendisse" ut Pythagorae inuenta perdisceret; eumque et cum Archyta tarentino, et cum Timaeo locro multum fuisse; et Philolai commentarios esse nanctum: cumque eo tempore in his locis Pythagorae nomen uigeret, illum se et hominibus pythagoreis et studiis illis dedisse. Itaque cum Socratem unice dilexisset; eique omnia tribuere uoluisset, leporem socraticum suptilitatemque sermonis cum obscuritate Pythagorae et cum illa plurimarum artium grauitate contexuit.

XI. Haec Scipio cum dixisset, L. Furium repente uenientum aspexit; eumque ut salutauit amicissime adprehendit et in lecto suo conlocauit. Et cum simul

P. Rutilius uenisset, qui est nobis lautus sermonis auctor "eum quoque ut salutauit, propter Tuberonem iussit adsidere." Tum Furius, quid uos agitis? num sermonem vestrum aliquem diremit noster interuentus? Minime uero, Africanus; soles enim tu haec studiose inuestigare quae sunt in hoc genere, de quo instituerat paulo ante Tubero quaerere. Rutilius quidem noster etiam sub ipsis Numantiae moenibus solebat mecum interdum eiusmodi aliquid conquirere. Quae res tandem inciderat, inquid Philus? Tum ille, de solibus istis duobus, de quo studeo, Phile, ex te audire quid sentias.

XII. Dixerat hoc ille, cum puer "nuntiauit uenire ad eum Laelium, domoque iam exisse." Tum Scipio, calceis et uestimentis sumtis, e cubiculo est egressus; et cum paululum inambulauisset in porticu, Laelium advenientem salutavit, et eos, qui una uenerant, Spurium Mummium, quem in primis diligebat, et C. Fannium, et Quintum Scaeuolam, generos Laeli, doctos adulescentes, iam aetate quaestorios: quos cum omnis salutauisset, conuertit se in porticu et coniecit in medium Laelium: fuit enim hoc in amicitia quasi quoddam ius inter illos, ut militiae propter eximiam belli gloriam Africanum ut deum coleret Laelius; domi uicissim Laelium, quod aetate antecedebat, obseruaret in parentis loco Scipio. Dein cum essent perpauca inter se uno an altero spatio conlocuti, Scipioni quo eorum aduentus periucundus et pergratus fuisset

placitum est ut in aprico maxime pratuli loco, quod erat hibernum tempus anni, considerent: quod cum facere uellent, interuenit uir prudens omnibusque illis et iucundus et carus M. Manilius, qui a Scipione ceterisque amicissime consalutatus, adsedit proximus Laelio.

XIII. Tum Philus, non mihi uidetur, inquit, quod hi uenerunt, alius nobis sermo esse quaerendus, set agendum accuratius, et dicendum dignum aliquid horum auribus. Hic Laelius, quid tandem agebatis, aut cui sermoni nos interuenimus? *PH.* Quaesierat ex me Scipio quidnam sentirem de hoc quod duo soles uisos esse constaret. *L.* Ain uero, Phile, iam explorata nobis sunt ea quae ad domos nostras quaeque ad rem publicam pertineant, siquidem quid agatur in caelo quaerimus? Et ille, an tu ad domos nostras non censes pertinere scire quid agatur et quid fiat domi, quae non ea est, quam parietes nostri cingunt, sed mundus hic totus, quod domicilium quamque patriam di nobis communem secum dederunt? cum praesertim, si haec ignoremus, multa nobis et magna ignoranda sint. Ac me quidem, ut hercule etiam te ipsum, Laeli, omnisque auidos sapientiae, "cognitio ipsa rerum consideratioque delectat." Tum Laelius, non inpedio, praesertim quoniam feriati sumus; sed possumus audire aliquid, an serius uenimus? *PH.* Nihil est adhuc disputatum: et quoniam est integrum "libenter tibi, Laeli, ut de eo disseras equidem conces-

sero." *L.* Immo uero te audiamus; nisi forte Manilius interdictum aliquod inter duos soles putat esse componendum, ut ita caelum possideant ut uterque possederit. Tum Manilius, pergisne eam, Laeli, artem inludere, in qua primum excello ipse; deinde sine qua scire nemo potest quid sit suum, quid alienum? Sed ista mox: nunc audiamus Philum, quem uideo maioribus iam de rebus, quam me aut quam P. Mucium consuli.

XIV. Tum Philus, nihil noui uobis adferam, neque quod a me sit cogitatum aut inuentum: nam memoria teneo C. Sulpicium Gallum, doctissimum ut scitis hominem, cum idem hoc uisum diceretur, et esset casu apud M. Marcellum, qui cum eo consul fuerat, sfaeram, quam M. Marcelli auus captis Syracusis ex urbe locupletissima atque ornatissima sustulisset "cum aliud nihil ex tanta praeda domum suam deportauisset" iussisse proferri: cuius ego sfaerae cum persaepe propter Archimedi gloriam nomen audissem, speciem ipsam non sum tanto opere admiratus: erat enim illa uenustior et nobilior in uolgus, quam ab eodem Archimede factam posuerat in templo Uirtutis Marcellus idem. Sed postea quam coepit rationem huius operis scientissime Gallus exponere, plus in illo siculo ingenii, quam uideretur natura humana ferre potuisse, iudicabam fuisse. Dicebat enim Gallus, sfaerae illius alterius solidae atque plenae uetus esse inuentum, et eam a Thalete milesio primum esse tornatam:

post autem ab Eudoxo cnidio discipulo, ut ferebat, Platonis eandem illam astris caelo inhaerentibus esse descriptam; cuius omnem ornatum et descriptionem, sumptam ab Eudoxo, multis annis post non astrologiae scientia sed poetica quadam facultate uersibus Aratum extulisse. Hoc autem sphaerae genus, in quo solis et lunae motus inessent, et earum quinque stellarum, quae errantes et quasi uagae nominarentur, in illa sphaera solida non potuisse finiri. Atque in ea admirandum esse inuentum Archimedi, quod excogitasset quemadmodum in dissimillimis motibus inaequabiles et uarios cursus seruaret una conuersio. Hanc sphaeram Gallus cum moueret, fiebat ut soli luna totidem conuersionibus in aere illo quot diebus in ipso caelo succederet; ex quo et in caelo sphaera solis fieret eadem illa defectio, et incideret luna tum in eam metam, quae esset umbra terrae, cum sol e regione . . . . .

Desiderantur sexti huius quaternionis paginae decem.

XV. . . . . fuit quod et ipse hominem diligebam, et in primis patri meo Paulo probatum et carum fuisse cognoveram. Memini, me admodum adulescentulo, cum pater in Macedonia consul esset, et essemus in castris; perturbari exercitum nostrum religione et metu, quod serena nocte subito candens et plena luna defecisset. Tum ille, cum legatus noster esset anno fere ante quam consul est declaratus, haud dubitauit

postridie palam in castris docere nullum esse prodigium; idque et tum factum esse, et certis temporibus semper futurum, cum sol ita locatus fuisset, ut lunam suo lumine non posset attingere. Ain tandem, inquid Tubero, docere hoc poterat ille homines paene agrestes, et aput imperitos audebat haec dicere? *S.* Ille vero, et magna quidem cum . . . . .

Desiderantur paginae saltem duae.

. . . . *neque in*solens ostentatio, neque oratio abhorrens a persona hominis grauissimi; rem enim magnam adsecutus, quod hominibus perturbatis inanem religionem timoremque deiecerat.

XVI. Adque eiusmodi quiddam etiam bello illo maximo, quod Athenienses et Lacaedemonii summa inter se contentione gesserunt, Pericles ille et auctoritate et eloquentia et consilio princeps ciuitatis suae, cum obscurato sole tenebrae factae essent repente, Atheniensiumque animos summus timor occupauisset, docuisse ciuis suos dicitur id quod ipse ab Anaxagora, cuius auditor fuerat, acceperat, certo illut tempore fieri et necessario, cum tota se luna sub orbem solis subiecisset: itaque etsi non omni intermenstruo, tamen id fieri non posse, nisi certo intermenstruo tempore. Quod cum disputando rationibusque docuisset, populum liberauit metu: erat enim tunc haec noua et ignota ratio, solem lunae oppositum solere deficere; quod Thaletem milesium primum uidisse di-

cunt. Id autem postea ne nostrum quidem Ennium fugit, qui ut scribit anno quinquagesimo ccc fere post Romam conditam non. iunis — soli luna obstitit et nox —. Adque hac in re tanta inest ratio adque sollertia, ut ex hoc die, quem aput Ennium et in maximis annalibus consignatum uidemus, superiores solis defectiones reputatae sint, usque ad illam quae nonis quinctilibus fuit regnante Romulo: quibus quidem Romulum tenebris etiamsi natura ad humanum exitum abripuit, uirtus tamen in caelum dicitur sustulisse.

XVII. Tum Tubero, uides ne, Africane, quod paulo ante secus tibi uidebatur, doc . . . . .

Desiderantur paginae duae.

. . . . lis quae uideant ceteri. Quid porro aut praeclarum putet in rebus humanis qui haec deorum regna perspexerit? aut diuturnum, qui cognouerit quid sit aeternum? aut gloriosum qui uiderit quam parua sit terra, primum uniuersa, deinde ea pars eius quam homines incolant; quamque nos in exigua eius parte adfixi, plurimis ignotissimi gentibus, speremus tamen nostrum nomen uolitare et uagari latissime? Agros uero et aedificia et pecudes et inmensum argenti pondus adque auri qui bona nec putare nec appellare soleat, quod earum rerum uideatur ei leuis fructus, exiguus usus, incertus dominatus, saepe etiam teterrimorum hominum inmensa possessio. Quam est hic

fortunatus putandus, cui soli uere liceat omnia non Quiritium set sapientium iure pro suis uindicare! nec ciuili nexo, sed communi lege naturae quae uetat ullam rem esse cuiusquam nisi eius qui tractare et uti sciat: qui inperia consulatusque nostros in necessariis non in expetendis rebus, muneris fungendi gratia subeundos, non praemiorum aut gloriae causa adpetendos putet: qui denique ut Africanum auum meum scribit Cato solitum esse dicere, possit idem de se praedicare, numquam se plus agere, quam nihil cum ageret; numquam minus solum esse, quam cum solus esset. Quis enim putare uere potest plus egisse Dionysium tum cum omnia moliendo eripuerit ciuibus suis libertatem, quam eius ciuem Archimedem cum istam ipsam sphaeram, nihil cum agere uideretur, de qua modo dicebatur, effecerit? Quis autem non magis solos esse qui in foro turbaque quicum conloqui libeat non habeant, quam qui nullo arbitro uel secum ipsi loquantur, uel quasi doctissimorum hominum in concilio atsint, cum eorum inuentis scribtisque se oblectent? Quis uero diuitiorem quemquam putet, quam eum cui nihil desit, quod quidem natura desideret? aut potentiorem quam illum, qui omnia quae expetat, consequatur? aut beatiorem quam qui sit omni perturbatione animi liberatus? aut firmiore fortuna, quam qui ea possideat, quae secum, ut aiunt, vel e naufragio possit ecferre. Quod autem imperium, qui magistratus, quod regnum potest esse praestantius, quam

despicientem omnia humana, et inferiora sapientia ducentem, nihil umquam nisi sempiternum et diuinum animo uolutare? cui persuasum sit, appellari ceteros homines, esse solos eos qui essent politi propris humanitatis artibus? Ut mihi Platonis illut, seu quis dixit alius, perelegans esse uideatur; quem cum ex alto ignotas ad terras tempestas et in desertum litus detulisset, timentibus ceteris propter ignorationem locorum, animaduertisse dicunt in arena geometricas formas quasdam esse descriptas; quas ut uidisset, exclamauisse ut bono essent animo; uidere enim se hominum uestigia: "quae uidelicet ille non ex agri consitura, quam cernebat, sed ex doctrinae indiciis interpretabatur." Quam ob rem, Tubero, semper mihi et doctrina et eruditi homines et tua ista studia placuerunt.

XVIII. Tum Laelius, non audeo quidem, inquid, ad ista, Scipio, dicere; neque tam te aut Philum aut Manilium . . . . .

Desiderantur paginae duae.

. . . . in ipsius paterno genere fuit noster ille amicus, dignus huic ad imitandum

Egregie cordatus homo catus Aelius Sextus;

qui egregie cordatus et catus fuit et ab Ennio dictus est, non quod ea quaerebat quae numquam inueniret, sed quod ea respondebat, quae eos, qui quaesissent, et cura et negotio soluerent: cuique contra Galli

studia disputanti in ore semper erat illa de Iphigenia Achillis:

Astrologorum signa in caelo quid sit obseruat: Iouis
Cum capra aut nepa aut exoritur nomen aliquod beluarum.
Quod est ante pedes nemo spectat; caeli scrutantur plagas.

Atque idem, multum enim illum audiebam et libenter, Zethum illum Pacuui nimis inimicum doctrinae esse dicebat: magis eum delectabat Neoptolemus Enni, qui se ait-filosofari uelle set paucis; nam omnino haud placere—. Quod si studia Graecorum uos tanto opere delectant, sunt alia liberiora et transfusa latius, quae uel ad usum uitae uel etiam ad ipsam rem publicam conferre possumus. Istae quidem artes, si modo aliquid, ualent ut paulum acuant et tamquam inritent ingenia puerorum, quo facilius possint maiora discere.

XIX. Tum Tubero, non dissentio a te, Laeli; set, quaero, quae tu esse maiora intellegis? *L.* Dicam mehercule, et contemnar a te fortasse, cum tu ista caelestia de Scipione quaesieris; ego autem haec, quae uidentur ante oculos, esse magis putem quaerenda. Quid enim mihi L. Pauli nepos, hoc auunculo nobilissima in familia atque in hac tam clara re publica natus, quaerit quomodo duo soles uisi sint, non quaerit cur in una re publica duo senatus, et duo paene iam populi sint? Nam, ut uidetis, mors Tibe-

rii Gracchi, et iam ante tota illius ratio tribunatus diuisit populum unum in duas partis: obtrectatores autem et inuidi Scipionis, initiis factis a P. Crasso et Appio Claudio, tenent nihilo minus illis mortuis senatus alteram partem dissidentem a uobis, auctore Metello et P. Mucio: neque hunc, qui unus potest, concitatis socis et nomine latino, foederibus uiolatis, triumuiris seditiosissimis aliquid cotitie noui mouentibus, bonis uiris locupletibus perturbatis, his tam periculosis rebus subuenire patiuntur. Quam ob rem, si me audietis, adulescentes, solem alterum ne metueritis: aut enim nullus esse potest; aut sit sane, ut uisus est, modo ne sit molestus; aut scire istarum rerum nihil; aut etiamsi maxime sciemus, nec meliores ob eam scientiam nec beatiores esse possumus: senatum uero et populum ut unum habeamus, et fieri potest, et permolestum est nisi fit; et secus esse scimus: et uidemus, si id effectum sit, et melius nos esse uicturos et beautius.

XX. Tum Mucius, quid esse igitur censes, Laeli, discendum nobis, ut istut efficere possimus ipsum quod postulas? *L.* Eas artis quae efficiant ut usui ciuitati simus: id enim esse praeclarissimum sapientiae munus maximumque uirtutis uel documentum uel officium puto. Quam ob rem ut hae feriae nobis ad utilissimos rei publicae sermones potissimum conferantur, Scipionem rogemus ut explicet quem existimet esse optimum statum ciuitatis. Deinde alia quae-

remus: quibus cognitis, spero nos ad haec ipsa uia peruenturos; earumque rerum rationem, quae nunc instant, explicaturos.

XXI. Cum id et Philus et Manilius et Mummius admodum adproba*uissent*. . . . .

Desiderantur paginae duae.

* * Nullum est exemplum; quasi alius assimulare rem publicam. *Diomedes lib. I.* * *
* * Quare, si placet, deduc orationem tuam de caelo ad haec cituma. *Nonius uoc. cituma et uoc. deductum.* * * . . . . non solum ob eam causam fieri uolui, quod erat aecum de re publica potissimum principem rei publicae dicere; sed etiam quod memineram, persaepe te cum Panaetio disserere solitum coram Polybio duobus graecis uel peritissimis rerum ciuilium; multaque colligere ac docere, optimum longe statum ciuitatis esse eum quem maiores nostri nobis reliquissent. Qua in disputatione quoniam tu paratior es; feceris, ut etiam pro his dicam, si de re publica quid sentias explicaris, nobis gratum omnibus.

XXII. Tum ille, non possum equidem dicere me ulla in cogitatione acrius aut diligentius solere uersari quam in ista ipsa quae mihi, Laeli, a te proponitur. Etenim cum in suo quemque opere artificem, qui quidem excellat, nihil aliut cogitare, meditari, curare uideam, nisi quo sit in illo genere melior, ego cum mihi sit unum opus hoc a parentibus maioribusque

meis relictum, procuratio adque administratio rei publicae, non me inertiorem esse confitear quam opificem quemquam, si minus in maxima arte, quam illi in minimis, operae consumserim? Set neque his contentus sum, quae de ista consultatione scripta nobis summi ex Graecia sapientissimique homines reliquerunt, neque ea quae mihi uidentur, anteferre illis audeo. Quam ob rem peto a uobis, ut me sic audiatis neque ut omnino expertem graecarum rerum, neque ut eas nostris in hoc praesertim genere anteponentem; sed ut unum e togatis patris diligentia non inliberaliter institutum, studioque discendi a pueritia incensum, usu tamen et domesticis praeceptis multo magis eruditum quam litteris.

XXIII. Hic Philus, non hercule inquit, Scipio, dubito quin tibi ingenio praestiterit nemo, usu quidem in re publica rerum maximarum facile omnis uiceris: quibus autem studiis semper fueris tenemus. Quam ob rem si, ut dicis animum quoque contulisti in istam rationem et quasi artem, habeo maximam gratiam Laelio: spero enim multo uberiora fore quae a te dicentur, quam illa quae a Graecis nobis scripta sunt omnia. Tum ille, permagnam tu quidem expectationem, quod onus est ei qui magnis de rebus dicturus est grauissimum, imponis orationi meae. Et Philus, quamuis sit magna, tamen eam uinces, ut soles: neque enim est periculum, ne te de re publica disserentem deficiat oratio.

XXIV. Hic Scipio, faciam quod uultis, ut potero, et ingrediar in disputationem ea lege, qua credo omnibus in rebus disserendis utendum esse, si errorem uelis tollere, ut eius rei de qua quaeretur si nomen quod sit conueniat, explicetur quid declaretur eo nomine: quod si conuenerit, tum demum decebit ingredi in sermonem: numquam enim quale sit illut, de quo disputabitur, intellegi poterit, nisi quod sit fuerit intellectum prius. Quare quoniam de re publica quaerimus, hoc primum uideamus quid sit id ipsum quod quaerimus. Cum adprobauisset Laelius; nec uero, inquit Africanus, ita disseram de re tam inlustri tamque nota, ut ad illa elementa reuoluar, quibus uti docti homines his in rebus solent, ut a prima congressione maris et feminae, deinde a progenie et cognatione ordiar; uerbisque quid sit et quot modis quidque dicatur definiam saepius: aput prudentes enim homines et in maxima re publica summa cum gloria belli domique uersatos cum loquar, non committam ut sit inlustrior illa ipsa res, de qua disputem, quam oratio mea: nec enim hoc suscepi ut tamquam magister persequerer omnia: neque hoc polliceor me effecturum, ut ne qua particula in hoc sermone praetermissa sit. Tum Laelius, ego uero istut ipsum genus orationes quod polliceris expecto.

XXV. "Est igitur, inquit Africanus, res publica res populi;" populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis

iuris consensu et utilitatis communione sociatus. Eius autem prima causa coeundi est non tam inbecillitas quam naturalis quaedam hominum quasi congregatio : non est enim singulare nec soliuagum genus hoc, set ita generatum, ut ne in omnium quidem rerum afluen*tia* . . . .

Desiderantur paginae duae.

* * Quid est res publica, nisi res populi? Res ergo communis, res utique ciuitatis. Quid est autem ciuitas, nisi multitudo hominum in quoddam uinculum redacta concordiae? Apud eos enim ita legitur "Breui multitudo dispersa atque uaga, concordia ciuitas facta erat." *Augustinus epist. CXXXVIII.* 10. * *

XXVI. . . . *quae*dam quasi semina; neque reliquarum uirtutum, nec ipsius rei publicae repperiatur ulla institutio. Hi coetus igitur hac, de qua exposui, causa instituti sedem primum certo loco domiciliorum causa constituerunt; "quam cum locis manuque saepsissent, eiusmodi coniunctionem tectorum oppidum uel urbem appellauerunt, delubris distinctam spatiisque communibus. Omnis ergo populus, qui est talis coetus multitudinis qualem exposui; omnis ciuitas, quae est constitutio populi;" omnis res publica, quae ut dixi populi res est, consilio quodam regenda est, ut diuturna sit. Id autem consilium primum semper ad eam causam referendum est, quae

causa genuit ciuitatem. Deinde aut uni tribuendum est; aut delectis quibusdam; aut suscipiendum est multitudini atque omnibus. Quare cum penes unum est omnium summa rerum, regem illum unum uocamus, et regnum eius rei publicae statum. Cum autem est penes delectos, tum illa ciuitas optimatium arbitrio regi dicitur. Illa autem est ciuitas popularis, sic enim appellant, in qua in populo sunt omnia. Atque horum trium generum quoduis, si teneat illut uinclum, quod primum homines inter se rei publicae causa societate deuinxit; non perfectum illut quidem neque mea sententia optimum, sed tolerabile tamen, et aliut alio possit esse praestantius. Nam uel rex aecus ac sapiens; uel delecti ac principes ciues; uel ipse populus, quamquam id est minime probandum, tamen nullis interiectis iniquitatibus aut cupiditatibus, posse uidetur aliquo esse non incerto statu.

XXVII. Set et in regnis nimis expertes sunt ceteri communis iuris et consilii: et in optimatium dominatu uix particeps libertatis potest esse multitudo, cum omni consilio communi ac potestate careat: et cum omnia per populum geruntur, quamuis iustum atque moderatum, tamen ipsa aequabilitas est iniqua, cum habet nullos gradus dignitatis. Itaque si Cyrus ille perses iustissimus fuit sapientissimusque rex, tamen mihi populi res; ea enim est, ut dixi antea, publica; non maxime expetenda fuisse illa uidetur, cum regeretur unius nutu. Ac modo si Massilienses no-

stri clientes per delectos et principes ciues summa iustitia reguntur, inest tamen in ea condicione populi similitudo quaedam seruitutis: si Athenienses quibusdam temporibus, sublato areopago, nihil nisi populi scitis ac decretis agebant; quoniam distinctos dignitatis gradus non habebant, non tenebat ornatum suum ciuitas.

XXVIII. Atque hoc loquor de tribus his generibus rerum publicarum non turbatis atque permixtis, set suum statum tenentibus. Quae genera primum sunt in iis singula uitiis, quae ante dixi: deinde habent perniciosa alia uitia: nullum est enim genus illarum rerum publicarum, quod non habeat iter ad finitimum quoddam malum praeceps ac lubricum. Nam illi regi, ut eum potissimum nominem, tolerabili, aut si uoltis, etiam amabili Cyro, subest ad inmutandi animi licentiam crudelissimus ille Phalaris, cuius in similitudinem dominatus unius procliui cursu et facile delabitur. Illi autem Massiliensium paucorum et principum administrationi ciuitatis finitimus est qui fuit quodam tempore aput Athenienses triginta consensus et factio. Iam Atheniensium populi potestatem omnium rerum ipsi, ne alios requiramus, ad furorem multitudinis licentiamque conuersam pesti . . . . .

Desiderantur paginae duae.

XXIX. . . . teterrimus, et ex hac uel optimatium, uel factiosa tyrannica illa, uel regia, uel etiam per-

saepe popularis: itemque ex ea genus aliquod ecflorescere ex illis, quae ante dixi, solet: mirique sunt orbes et quasi circuitus in rebus publicis commutationum et uicissitudinum: quos cum cognosse sapientis est, tum uero prospicere inpendentis, in gubernanda re publica, moderantem cursum atque in sua potestate retinentem, magni cuiusdam ciuis et diuini paene est uiri. Itaque quartum quoddam genus rei publicae maxime probandum esse sentio, quod est ex his, quae prima dixi, moderatum et permixtum tribus.

XXX. Hic Laelius, scio tibi ita placere, Africane; saepe enim ex te audiui; set tamen, nisi molestum est, ex tribus istis modis rerum publicarum uelim scire quod optimum iudices. Nam uel profuerit aliquid ad cog . . . . .

Desiderantur paginae duae.

XXXI. . . . et talis est quaeque res publica, qualis eius aut natura aut uoluntas qui illam regit. Itaque nulla alia in ciuitate, nisi in qua populi potestas summa est, ullum domicilium libertas habet: qua quidem certe nihil potest esse dulcius; et quae si aequa non est, ne libertas quidem est. Qui autem aequa potest esse; omitto dicere in regno; ubi ne obscura quidem est aut dubia seruitus; set in istis ciuitatibus, in quibus uerbo sunt liberi omnes; ferunt enim suffragia, mandant imperia, magistratus ambiuntur, rogantur; set ea dant magis, quae etiamsi nolint, dan-

da sint; et quae ipsi non habent, unde ali petunt: sunt enim expertes imperii, consilii publici, iudicii delectorum iudicum; quae familiarum uetustatibus aut pecunis ponderantur. In libero autem populo, ut Rhodi, ut Athenis, nemo est ciuium qui . . . . .

Desiderantur paginae duae.

XXXII. . . . *po*pulo aliquis unus pluresue diuitiores opulentioresque extitissent, tum ex eorum fastidio et superbia nata esse commemorant, cedentibus ignauis et inbecillis, et adrogantiae diuitum succumbentibus. Si uero ius suum populi teneant, negant quicquam esse praestantius, liberius, beatius: quippe qui domini sint legum, iudiciorum, belli, pacis, foederum, capitis uniuscuiusque, pecuniae. Hanc unam rite rem publicam, id est rem populi, appellari putant. Itaque et a regum et a patrum dominatione solere in libertatem rem populi uindicari, non ex liberis populis reges requiri, aut potestatem atque opes optimatium. Et uero negant oportere indomiti populi uitio genus hoc totum liberi populi repudiari: concordi populo, et omnia referenti ad incolumitatem et ad libertatem suam, nihil esse inmutabilius, nihil firmius. "Facillimam autem in ea re publica esse concordiam, in qua idem conducat omnibus:" ex utilitatis uarietatibus, cum alis aliut expediat, nasci discordias. Itaque cum patres rerum potirentur, numquam constitisse ciuitatis statum. Multa iam id in regnis minus, quorum, ut ait Ennius,

Nulla regni sancta societas nec fides est. Quare cum lex sit ciuilis societatis uinculum, ius autem legis aequale, quo iure societas ciuium teneri potest, cum par non sit condicio ciuium? Si enim pecunias aequari non placet; si ingenia omnium paria esse non possunt; iura certe paria debent esse eorum inter se, qui sunt ciues in eadem re publica. Quid est enim ciuitas, nisi iuris societas?. . . . .

Desiderantur paginae duae.

XXXIII. Ceteras uero res publicas ne appellandas quidem putant iis nominibus quibus illae sese appellari uelint. Cur enim regem appellem Iouis optimi nomine hominem dominandi cupidum aut imperii singularis, populo oppresso dominantem, non tyrannum potius? tam enim esse clemens tyrannus quam rex importunus potest; ut hoc populorum intersit, utrum comi domino an aspero seruiant; quin seruiant quidem fieri non potest. Quo autem modo adsequi poterat Lacaedemon illa tum cum praestare putabatur disciplina rei publicae, ut bonis uteretur iustisque regibus, cum esset habendus rex quicumque genere regio natus esset? Nam optimatis quidem quis ferat, qui non populi concessu, set suis comitiis hoc sibi nomen adrogauerunt? "Qui enim iudicatur iste optimus doctrina, artibus, studiis? Audio quando" . . . . .

Desiderantur paginae quatuor.

XXXIV. . . . si fortuito id faciet, tam cito euertetur, quam nauis, si e uectoribus sorte ductus ad gubernacula accesserit. Quod si liber populus deliget quibus se committat; deligetque, si modo saluus esse uult, optimum quemque; certe in optimorum consiliis posita est ciuitatium salus: praesertim cum hoc natura tulerit, non solum ut summi uirtute et animo praeessent inbecillioribus, set ut hi etiam parere summis uelint. Uerum hunc optimum statum prauis hominum opinionibus euersum esse dicunt, qui ignoratione uirtutis, quae cum in paucis est, tum in paucis iudicatur et cernitur, opulentos homines et copiosos, tum genere nobili natos, esse optimos putant. Hoc errore uulgi cum rem publicam opes paucorum, non uirtutes, tenere coeperunt, nomen illi principes optimatium mordicus tenent, re autem carent eo nomine. Nam diuitiae, nomen, opes uacuae consilio et uiuendi atque aliis imperandi modo, dedecoris plenae sunt et insolentis superbiae: nec ulla deformior species est ciuitatis, quam illa in qua opulentissimi optimi putantur. Uirtute uero gubernante rem publicam, quid potest esse praeclarius? Cum is qui imperat alis, seruit ipse nulli cupiditati; cum quas ad res ciuis instituit et uocat, eas omnis conplexus est ipse; nec leges inponit populo, quibus ipse non pareat; set suam uitam ut legem praefert suis ciuibus. Qui si unus satis omnia consequi posset, nihil opus esset pluribus; si uniuersi

uidere optimum et in eo consentire possent, nemo delectos principes quaereret. Difficultas ineundi consilii rem a rege ad plures; error et temeritas populorum a multitudine ad paucos transtulit. Sic inter infirmitatem unius temeritatemque multorum medium optimates possederunt locum, quo nihil potest esse moderatius: quibus rem publicam tuentibus, beatissimos esse populos necesse est, uacuos omni cura et cogitatione; alis permisso otio suo, quibus id tuendum est neque committendum ut sua commoda populus neglegi a principibus putet. Nam aequabilitas quidem iuris, quam amplexantur liberi populi, neque seruari potest: ipsi enim populi, quamuis soluti ecfrenatique sint, praecipue multis multa tribuunt, et est in ipsis magnus dilectus hominum et dignitatum; eaque quae appellatur aequabilitas iniquissima est. Cum enim par habetur honos summis et infimis qui sint in omni populo necesse est, ipsa aequitas iniquissima sit: quod in iis ciuitatibus, quae ab optimis reguntur, accidere non potest. Haec fere, Laeli, et quaedam eiusdem generis ab iis, qui eam formam rei publicae maxime laudant, disputari solent.

XXXV. Tum Laelius, quid? tu inquit, Scipio, e tribus istis, quid maxime probas? *S.* Recte quaeris quod maxime e tribus; quoniam eorum nullum ipsum per se separatim probo; anteponoque singulis illut, quod conflatum fuerit ex omnibus. Set si unum ac simplex probandum *sit*, regium *pro*bem *atque in* pri-

mis laudem. In *primo genere tamen quod* hoc loco appellatur, occurrit nomen quasi patrium regis, ut ex se natis ita consulentis suis ciuibus, et eos conseruantis stu*dio*sius quam *redi*gentis *in seruitu*tem : *ut sane utili*us *sit faculta*tibus *et mente exi*guos sustentari unius optimi et summi uiri diligentia. Adsunt optimates, qui se melius hoc idem facere profiteantur ; plusque fore dicant in pluribus consilii quam in uno, et eandem tamen aequitatem et fidem. Ecce autem maxima uoce clamat populus neque se uni neque paucis uelle parere ; libertate ne feris quidem quicquam esse dulcius ; hac omnes carere siue regi siue optimatibus seruiant. Ita caritate nos capiunt reges, consilio optimates, libertate populi : ut in conparando difficile ad eligendum sit quid maxime uelis. *L.* Credo, inquit, sed expediri quae restant uix poterunt, si hoc incohatum reliqueris.

XXXVI. *S.* Imitemur ergo Aratum, qui magnis de rebus dicere exordiens, a Ioue incipiendum putat. *L.* Quo Ioue ? aut quid habet illius carminis simile haec oratio ? *S.* Tantum, inquit, ut rite ab eo dicendi principia capiamus, quem unum omnium deorum et hominum regem esse omnes docti indoctique uno ore consentiunt. Quid ? inquid Laelius. Et ille, quid censes nisi quod est ante oculos ? Siue haec ad utilitatem uitae constituta sint a principibus rerum publicarum, ut rex putaretur unus esse in caelo, qui nutu, ut ait totum olympum Homerus, conuerteret ; idem-

que et rex et pater haberetur omnium; magna auctoritas est multique testes; siquidem omnis multos appellari placet; ita consensisse gentes, decretis uidelicet principum, nihil esse rege melius, quoniam deos omnis censet unius regi numine. Siue haec in errore imperitorum posita esse et fabularum similia didicimus; audiamus communis quasi doctores eruditorum hominum, qui tamquam oculis illa uiderunt, quae nos uix audiendo cognoscimus. Quinam, inquit Laelius, isti sunt? Et ille, qui natura omnium rerum peruestiganda senserunt omnem hunc mundum mente . . . . .

Desiderantur paginae quatuor.

XXXVII. . . . Set si uis, Laeli, dabo tibi testes nec nimis antiquos nec ullo modo barbaros. *L.* Istos, inquid, uolo. *S.* Uides ne igitur minus quadringentorum annorum esse hanc urbem ut sine regibus sit? *L.* Uero minus. *S.* Quid ergo haec quadringentorum annorum aetas ut urbis et ciuitatis, num ualde longa est? *L.* Ista uero, inquid, adulta uix. *S.* Ergo his annis quadringentis Romae rex erat. *L.* Et superbus quidem. *S.* Quid supra? *L.* Iustissimus; et deinceps retro usque ad Romulum, qui ab hoc tempore anno sescentesimo rex erat. *S.* Ergo ne iste quidem peruetus. *L.* Minime, ac prope senescente iam Graecia. *S.* Cedo, num, Scipio barbarorum Romulus rex fuit? *L.* Si ut Graeci dicunt omnis aut Graios esse aut bar-

baros, uereor ne barbarorum rex fuit; sin id nomen moribus dandum est non linguis, non Graecos minus barbaros quam Romanos puto. Et Scipio, adqui ad hoc, de quo agitur, non quaerimus gentem, ingenia quaerimus. Si enim et prudentes homines et non ueteres, reges habere uoluerunt, utor neque perantiquis neque inhumanis ac feris testibus.

XXXVIII. Tum Laelius, uideo te, Scipio, testimoniis satis instructum: set apud me, ut aput bonum iudicem, argumenta plus quam testes ualent. Tum Scipio, utere igitur argumento, Laeli, tute ipse sensus tui. Cuius, inquit ille, sensus? *S.* Si quando si forte tibi uisus es irasci alicui. *L.* Ego uero saepius quam uellem. *S.* "Quid? tum cum tu es iratus, permittis illi iracundiae dominatum animi tui?" *L.* Non mehercule, inquit: "sed imitor Archytam illum tarentinum, qui cum ad uillam uenisset, et omnia aliter offendisset ac iusserat" te te infelicem, inquid uilico, quem necassem iam uerberibus, nisi iratus essem. Optime, inquid Scipio. Ergo Archytas iracundiam, uidelicet dissidentem a ratione, seditionem quandam, animi mouere ducebat, eam consilio sedari uolebat. Adde auaritiam, adde imperii, adde gloriae cupiditatem, adde libidines; et illud uidere st, in animis hominum regale si imperium sit unius fore dominatum, consilii scilicet: ea est enim animi pars optima: consilio autem dominante, nullum esse libidinibus, nullum temeritati locum. *L.* Sic, inquid, est. *S.* Pro-

bas igitur animum ita adfectum? *L.* Nihil uero, inquit, magis. *S.* "Ergo non profecto probares, si consilio pulso libidines, quae sunt innumerabiles, iracundiaeue tenerent omnia. *L.* Ego uero nihil isto animo, nihil ita animato homine miserius ducerem." *S.* Sub regno igitur tibi esse placet omnis animi partes, et eas regi consilio. *L.* Mihi uero sic placet. *S.* Cur igitur dubitas quid de re publica sentias? in qua, si in plures translata res sit, intellegi iam licet, nullum fore quod praesit imperium; quod quidem, nisi unum sit, esse nullum potest.

XXXIX. Tum Laelius, quid quaeso interest inter unum et plures, si iustitia est in pluribus? Et Scipio, quoniam testibus meis intellexi, Laeli, te non ualde moueri, non desinam te uti teste, ut hoc quod dico probem. Me, inquit ille, quonam modo? *S.* Quia animum aduerti nuper cum essemus in Formiano, te familiae ualde interdicere ut uni dicto audiens esset. *L.* Quippe uilico. *S.* Quid domi? plures ne praesunt negotiis tuis? *L.* Immo uero unus, inquit. *S.* Quid? totam domum num quis alter, praeter te regit? *L.* Minime uero. *S.* Quin tu igitur concedis idem in re publica, singulorum dominatus, si modo iusti sint, esse optimos? *L.* Adducor igitur et propemodum adsentior.

XL. Et Scipio, tum magis adsentiare, Laeli, si ut omittam similitudinis, uni gubernatori, uni medico, si digni modo sint iis artibus, rectius esse alteri nauem

committere, aegrum alteri, quam multis, ad maiora peruenero. *L.* Quaenam ista sunt? *S.* Quid? tu non uides unius inportunitate et superbia Tarquinii, nomen huic populo in odium uenisse regium? *L.* Uideo uero, inquid. *S.* Ergo etiam illut uides, de quo progrediente oratione uentura me dicturum puto, Tarquinio exacto, mira quadam exultasse populum insolentia libertatis: tum exacti in exilium innocentes, tum bona direpta multorum "tum annui consules, tum demissi populo fasces" tum prouocationes omnium rerum, tum secessio plebei, tum prorsus ita acta pleraque ut in populo essent omnia. *L.* Est, inquit, ut dicis. Est uero, inquit Scipio, in pace et otio: licet enim lasciuire dum nihil metuas, ut in naui ac saepe etiam in morbo leui. "Sed ut ille qui nauigat, cum subito mare coepit horrescere," et ille aeger ingrauescente morbo, unius opem implorat; sic noster populus in pace et domi imperat et ipsis magistratibus minatur, recusat, appellat, prouocat; in bello sic paret ut regi: ualet enim salus plus quam libido. Grauioribus uero bellis etiam sine collega omne imperium nostri penes singulos esse uoluerunt, quorum ipsum nomen uim suae potestatis indicat. Nam dictator quidem ab eo appellatur quia dicitur: sed in nostris libris uides eum, Laeli, magistrum populi appellari. *L.* Uideo, inquit. Et Scipio, sapienter igitur illi uete-res . . . . .

Desiderantur paginae duae.

XLI. . . . iusto quidem rege cum est populus orbatus, sicut ait Ennius, post optimi regis obitum
Pectora dia tenet desiderium; simul inter
Sese sic memorant, o Romule Romule die
Qualem te patriae custodem di genuerunt!
O pater! o genitor! o sanguen dis oriundum!
Non eros nec dominos appellabant eos quibus iuste paruerunt: denique ne reges quidem; set patriae custodes, set patres et deos. Nec sine causa. Quid enim adiungunt?
Tu produxisti nos intra luminis oras.
Uitam, honorem, decus sibi datum esse iustitia regis existimabant. Mansisset eadem uoluntas in eorum posteris, si regum similitudo permansisset: sed uides unius iniustitia concidisse genus illut totum rei publicae. *L.* Uideo uero, inquit et studeo cursus istos mutationum non magis in nostra quam in omni re publica noscere.

XLII. Et Scipio, est omnino cum de illo genere rei publicae, quod maxime probo, quae sentio dixero, accuratius tibi dicendum de commutationibus rerum publicarum; esti minime facile eas in ea re publica futuras puto. Sed huius regiae prima et certissima est illa mutatio. Cum rex iniustus esse coeperit, perit illut ilico genus, et est idem ille tyrannus, deterrimum genus et finitimum optimo: quem si optimates oppresserunt, quod ferme euenit, habet statum res publica de tribus secundarium: est enim quasi regium

id est patrium consilium populo bene consulentium principum. Sin per se populus interfecit aut eiecit tyrannum, est moderatior quoad sentit et sapit, et sua re gesta laetatur, tuerique uult per se constitutam rem publicam. Si quando aut regi iusto uim populus attulerit regnoue eum spoliauit; aut etiam, id quod euenit saepius, optimatium sanguinem gustauit, ac totam rem publicam substrauit libidini suae; caue putes autem mare ullum aut flamam esse tantam, quam non facilius sit sedare, quam effrenatam insolentia multitudinem.

XLIII. Tum fit illut, quod aput Platonem est luculente dictum, si modo id exprimere latine potuero nam difficile factu est; sed conabor. Cum enim, inquit, inexplebiles populi fauces exaruerunt libertatis siti, malisque usus ille ministris. non modice temperatam sed nimis meracam libertatem sitiens hauserit; tum magistratus et principes, nisi ualde lenes et remissi sint et large sibi libertatem ministrent, insequitur, insimulat, arguit; praepotentes, reges tyrannos uocat. Puto enim tibi haec esse nota. *L.* Uero mihi, inquit ille, notissima. *S.* Ergo illa secuntur: eos qui pareant principibus agitari ab eo populo et seruos uoluntarios appellari, eos autem, qui in magistratu priuatorum similes esse uelint; eosque priuatos, qui efficiant nequid inter priuatum et magistratum differat "ferunt laudibus et mactant honoribus" ut necesse sit in eiusmodi re publica plena libertatis esse omnia; ut

et priuata domus omnis uacet dominatione; et hoc malum usque ad bestias perueniat. Denique ut pater filium metuat; filius patrem neglegat: absit omnis pudor, ut plane liberi sint: nihil intersit ciuis sit an peregrinus: magister ut discipulos metuat et iis blandiatur, spernantque discipuli magistros: adulescentes ut senum sibi pondus adsumant, senes autem ad ludum adulescentium descendant ne sint iis odiosi et graues. Ex quo fit ut etiam serui se liberius gerant; uxores eodem iure sint quo uiri. Quin tanta libertate canes etiam et equi, aselli denique, liberi sint, sic incurrant "ut is de uia decendendum sit." Ergo ex hac infinita, inquit, licentia haec summa cogitur, ut ita fastidiosae mollesque mentes euadant ciuium, ut si minima uis adhibeatur imperii, irascantur et perferre nequeant: ex quo leges quoque incipiunt neglegere, ut plane sine ullo domino sint.

XLIV. Tum Laelius, prorsus, inquid, expressa sunt a te quae dicta sunt ab illo. *S.* Atque ut iam ad sermonis mei morem reuertar: ex hac nimia licentia, quam illi solam libertatem putarent, ait ille, ut e stirpe quadam existere et quasi nasci tyrannum. Nam ut ex nimia potentia principum, oritur interitus principum, sic hunc nimis liberum populum libertas ipsa seruitute adficit. Sic omnia nimia, cum uel in tempestate uel in agris uel in corporibus laetiora fuerunt, in contraria fere conuertuntur, maximeque in rebus publicis euenit: nimiaque illa libertas et populis et

priuatis in nimiam seruitutem cadit. Itaque ex hac maxima libertate tyrannus gignitur, et illa iniustissima et durissima seruitus. Ex hoc enim populo indomito uel potius immani deligitur aliqui plerumque dux contra illos principes adflictos iam et depulsos loco, audax, inpurus, consectans proterue bene saepe de re publica meritos, "populo gratificans et aliena et sua:" cui quia priuato sunt oppositi timores, dantur imperia et ea continuantur, praesidiis etiam, ut Athenis Pisistratus, saepiuntur: postremo a quibus producti sunt, existunt eorum ipsorum tyranni: quos si boni oppresserunt, ut saepe fit, recreatur ciuitas; sin audaces, fit illa factio, genus aliut tyrannorum: eademque oritur etiam ex illo saepe optimatium praeclaro statu, cum ipsos principes aliqua prauitas de uia deflexit. Sic tanquam pilam rapiunt inter se rei publicae statum, tyranni ab regibus; ab iis autem principes aut populi; a quibus aut factiones aut tyranni: nec diutius unquam tenetur idem rei publicae modus.

XLV. Quod ita cum sit, tribus primis generibus longe praestat mea sententia regium; regio autem ipsi praestabit id quod erit aequatum et temperatum ex tribus optimis rerum publicarum modis. Placet enim esse quiddam in re publica praestans et regale; esse aliut auctoritate principum partum ac tributum; esse quasdam res seruatas iudicio uoluntatique multitudinis. Haec constitutio primum "habet aequabili-

tatem quandam magnam, qua carere diutius uix possunt liberi; deinde firmitudinem" quod et illa prima facile in contraria uitia conuertuntur, ut exsistat ex rege dominus, ex optimatibus factio, ex populo turba et confusio; quodque ipsa genera generibus saepe commutantur nouis. Hoc in hac iuncta moderateque permixta conformatione rei publicae non ferme sine magnis principum uitiis euenit. Non est enim causa conuersionis, ubi in suo quisque est gradu firmiter collocatus, et non subest quo praecipitet ac decidat.

XLVI. Sed uereor, Laeli, uosque homines amicissimi ac prudentissimi, ne si diutius in hoc genere uerser, quasi praecipientis cuiusdam et docentis, et non uobiscum simul considerantis esse uideatur oratio mea. Quam ob rem ingrediar in ea, quae nota sunt omnibus, quaesita autem a nobis iamdiu. Sic enim decerno, sic sentio, sic adfirmo, nullam omnium rerum publicarum aut constitutione aut discriptione aut disciplina conferendam esse cum ea quam patres nostri nobis acceptam iam inde a maioribus reliquerunt. Quam, si placet, quoniam ea, quae tenebatis ipsi, etiam ex me audire uoluistis, simul et qualis sit et optimam esse ostendam: "expositaque ad exemplum nostra re publica, accomodabo ad eam, si potuero, omnem illam orationem, quae est mihi habenda de optimo ciuitatis statu." Quod si tenere et consequi potuero, cumulate munus hoc, cui me Laelius praeposuit, ut opinio mea fert, effecero.

XLVII. Tum Laelius, tuum uero, inquit, Scipio, ac tuum quidem munus. Quis enim te potius aut de maiorum dixerit institutis? cum sis clarissimis ipse maioribus: aut de optimo statu ciuitatis? quem si habemus, etsi ne nunc quidem, tum uero quis te possit esse florentior? aut de consiliis in posterum prouidendis? cum tu, duobus huius urbis terroribus depulsis, in omne tempus prospexeris.

FRAGMENTA INCERTAE SEDIS APVD NONIVM ET LACTANTIVM EXTANTIA.

* * XLVIII. Sed quoniam plurima beneficia continet patria, et est antiquior parens, quam siqui creauerit; maior ei profecto, quam parenti debetur gratia. *Nonius uoc. antiquus.* * *

* * Nec tantum Karthago habuisset opum sescentos fere annos sine consiliis et disciplina. *Idem cap. de doct. indag.* * *

* * Cognoscere me hercle, inquit, consuetudinem istam et studium sermonis. *Idem uoc. cognoscere.* * *

* * Profecto (inquit Cicero) omnis istorum disputatio, quamquam uberrimos fontes uirtutis et scientiae contineat; tamen collata cum horum actis perfectisque rebus, uereor ne non tantum uideatur attulisse negotiis hominum utilitatis, quantum oblectationem quandam otii. *Lactantius inst. III.* 16. * *

M. TVLLI CICERONIS

DE RE PVBLICA

INCIPIT LIBER II.

I. *Ut omnis igitur uidet incensos cupi*ditate audiendi, ingressus est sic loqui Scipio. Catonis hoc senis est, quem, ut scitis, unice dilexi, maximeque sum admiratus, cuique uel patris utriusque iudicio, uel etiam meo studio me totum ab adulescentia dedidi; cuius me numquam satiare potuit oratio: tantus erat in homine usus rei publicae, quam et domi et militiae cum optime tum etiam diutissime gesserat; et modus in dicendo, et grauitate mixtus lepos, et summum uel discendi studium uel docendi, et orationi uita admodum congruens. Is dicere solebat, ob hanc causam praestare nostrae ciuitatis statum ceteris ciuitatibus, quod in illis singuli fuissent fere, quorum suam quisque rem publicam constituissent legibus atque institutis suis; ut Cretum Minos; Lacaedemoni-

orum Lycurgus; Atheniensium, quae persaepe commutate esset, tum Theseus, tum Draco, tum Solo, tum Clisthenes, tum multi alii: postremo exsanguem iam et iacentem doctus uir phalereus sustentasset Demetrius; nostra autem res publica non unius esset ingenio sed multorum; nec una hominis uita, sed aliquot constituta saeculis et aetatibus. Nam neque ullum ingenium tantum extitisse dicebat, ut quem res nulla fugeret quisquam aliquando fuisset; neque cuncta ingenia conlata in unum tantum posse uno tempore prouidere, ut omnia complecterentur sine rerum usu ac uetustate. Quam ob rem, ut ille solebat, ita nunc mea repetet oratio populi originem; libenter enim etiam uerbo utor Catonis. Facilius autem quod est propositum consequar, si nostram rem publicam uobis et nascentem et crescentem et adultam et iam firmam atque robustam ostendero; quam si mihi aliquam, ut aput Platonem Socrates, ipse finxero.

II. Hoc cum omnes adprobauissent; quod habemus igitur institutae rei publicae tam clarum ac tam omnibus notum exordium, quam huius urbis condendae principium profectum a Romulo? qui patre Marte natus; concedamus enim famae hominum, praesertim non inueteratae solum sed etiam sapienter a maioribus proditae, bene meriti de rebus communibus ut genere etiam putarentur non solum esse ingenio diuino. Is igitur, ut natus sit cum Remo fratre,

dicitur ab Amulio rege albano ob labefactandi regni timorem ad Tiberim exponi iussus esse: quo in loco cum esset siluestris beluae sustentatus uberibus, pastoresque eum sustulissent et in agresti cultu laboreque aluissent; perhibetur, ut adoleuerit, et corporis uiribus et animi ferocitate tantum ceteris praestitisse, ut omnes qui tum eos agros, ubi hodie est haec urbs, incolebant, aequo animo illi libenterque parerent. Quorum copiis cum se ducem praebuisset, ut et iam a fabulis ad facta ueniamus, oppressisse Longam Albam ualidam urbem et potentem temporibus illis, Amuliumque regem interemisse fertur.

III. Qua gloria parta, urbem auspicato condere, et firmare dicitur primum cogitauisse rem publicam. Urbi autem locum, quod est ei qui diuturnam rem publicam serere conatur diligentissime prouidendum, incredibili opportunitate delegit: "Neque enim ad mare admouit, quod ei fuit illa manu copiisque facillimum" ut in agrum Rutulorum Aboriginumue procederet; aut in ostio tiberino, quem in locum multis post annis rex Ancus coloniam deduxit, urbem ipse conderet; sed hoc uir excellenti prouidentia sensit ac uidit, non esse opportunissimos situs maritimos urbibus eis quae ad spem diuturnitatis conderentur adque inperii. Primum quod essent urbes maritimae non solum multis periculis oppositae, sed etiam caecis. Nam terra continens aduentus hostium non modo expectatos, sed etiam repentinos, multis indiciis

et quasi fragore quodam et sonitu ipso ante denuntiat. Neque uero quisquam potest hostis aduolare terrā, quin eum non modo esse, sed etiam quis et unde sit scire possimus. Maritimus uero ille et naualis hostis ante adesse potest, quam quisquam uenturum esse suspicari queat. Nec uero cum uenit prae se fert aut qui sit, aut unde ueniat, aut etiam quid uelit; denique ne nota quidem ulla pacatus an hostis sit discerni ac iudicari potest.

IV. Est autem maritimis uribibus etiam quaedam corruptela ac mutatio morum: admiscentur enim nouis sermonibus ac disciplinis, et inportantur non merces solum aduenticiae sed etiam mores, ut nihil possit in patriis institutis manere integrum. Iam qui incolunt eas urbes, non haerent in suis sedibus, sed uolucri semper spe et cogitatione rapiuntur a domo longius: adque etiam cum manent corpore, animo tamen excurrunt et uagantur. Nec uero ulla res magis labefactatam diu et Carthaginem et Corinthum peruertit aliquando, quam hic error ac dissipatio ciuium, quod mercandi cupiditate et nauigandi et agrorum et armorum cultum reliquerant. Multa etiam ad luxuriam inuitamenta perniciosa ciuitatibus subpeditantur mari, quae uel capiuntur uel inportantur: atque habet etiam amoenitas ipsa uel sumptuosas uel desidiosas inlecebras multas cupiditatum. Et quod de Corintho dixi, id haud scio an liceat de cuncta Graecia uerissime dicere. Nam et ipsa Peloponnesus

fere tota in mari est: nec praeter Phliuntios ulli sunt, quorum agri non contingant mare: et extra Peloponnesum Enianes et Doris et Dolopes soli absunt a mari. Quid dicam insulas Graeciae? quae fluctibus cinctae natant paene ipsae simul cum ciuitatium institutis et moribus. Atque haec quidem, ut supra dixi, ueteris sunt Graeciae. "Coloniarum uero, quae est deducta a Grais in Asiam, Thraciam, Italiam," Siciliam, Africam, praeter unam Magnesiam, quam unda non adluat? Ita barbarorum agris quasi adtexta quaedam uidetur ora esse Graecia. Nam e barbaris quidem ipsis nulli erant antea maritumi, praeter Etruscos et Poenos; alteri mercandi causa, latrocinandi alteri. Quae causa perspicua est malorum commutationumque Graeciae, propter ea uitia maritimarum urbium, quae ante paulo perbreuiter adtigi. Sed tamen in hiis uitiis inest illa magna commoditas, et quod ubique gentium est "ut ad eam urbem quam incolas possit adnare:" et rursus, ut id quod agri efferant sui, quascumque uelint in terras portare possint ac mittere.

V. Qui potuit igitur diuinitus et utilitates complecti maritimas Romulus et uitia uitare? quam quod urbem perennis amnis et aequabilis et in mare late influentis posuit in ripa, quo posset urps et accipere ex mari quo egeret, et reddere quo redundaret: eodemque ut flumine res ad uictum cultumque maxime necessarias non solum mari absorberet; sed etiam inuectas acciperet ex terra: ut mihi iam tum diuinasse

ille uideatur, hanc urbem sedem aliquando et domum summo esse imperio praebituram: nam hanc rerum tantam potentiam non ferme facilius alia in parte Italiae posita urps tenere potuisset.

VI. Urbis autem ipsius natiua praesidia quis est tam neglegens, qui non habeat animo notata planeque cognita? cuius is est tractatus ductusque muri, cum Romuli tum etiam reliquorum regum sapientiā definitus ex omni parte arduis praeruptisque montibus, ut unus aditus pui esset inter Esquilinum Quirinalemque montem maximo aggere obiecto fossa cingeretur uastissima: atque ut ita munita arx circumiectu arduo et quasi circumciso saxo niteretur, ut etiam in illa tempestate horribili gallici aduentus incolumis adque intacta permanserit. Locumque delegit et fontibus abundantem, et in regione pestilenti salubrem: colles enim sunt, qui cum perflantur ipsi, tum adferunt umbram uallibus.

VII. Atque haec quidem perceleriter, confecit: nam et urbem constituit, quam e suo nomine Romam iussit nominari: et ad firmandam nouam ciuitatem nouum quoddam et subagreste consilium, sed ad muniendas opes regni ac populi sui magni hominis et iam tum longe prouidentis secutus est, cum Sabinas honesto ortas loco uirgines, quae Romam ludorum gratia uenissent, quos tum primum anniuersarios in circo facere instituisset, consualibus rapi iussit, easque in familiarum amplissimarum matrimoniis collocauit.

Qua ex causa cum bellum Romanis Sabini intulissent, proeliique certamen uarium atque anceps fuisset, cum T. Tatio rege Sabinorum foedus icit, matronis ipsis, quae raptae erant, orantibus: quo foedere et Sabinos in ciuitatem adsciuit, sacris conmunicatis, et regnum suum cum illorum rege sociauit.

VIII. Post interitum autem Tatii cum ad eum potentatus omnis reccidisset, quamquam cum Tatio in regium consilium delegerat principes, qui appellati sunt propter caritatem patres; populumque et suo et Tati nomine et Lucumonis, qui Romuli socius in sabino proelio occiderat, in tribus tris curiasque triginta descripserat, quas curias earum nominibus nuncupauit, quae ex Sabinis uirgines raptae, postea fuerant oratrices pacis et foederis: set quamquam ea Tatio sic erant descripta uiuo, tamen eo interfecto, multo etiam magis Romulus patrum auctoritate consilioque regnauit.

IX. Quo facto primum uidit iudicauitque idem quod Spartae Lycurgus paulo ante uiderat, singulari imperio et potestate regia tum melius gubernari et regi ciuitates, si esset optimi cuiusque ad illam uim dominationis adiuncta auctoritas. Itaque hoc consilio et quasi senatu fultus et munitus, et bella cum finitimis felicissime multa gessit: et cum ipse nihil ex praeda domum suam reportaret, locupletare ciuis non destitit. Tunc, id quod retinemus hodie magna cum salute rei publicae, auspiciis plurimum obsecutus est Romulus.

Nam et ipse, quod principium rei publicae fuit, urbem condidit auspicato, et omnibus publicis rebus instituendis, qui sibi essent in auspiciis ex singulis tribubus singulos cooptauit augures: et habuit plebem in clientelas principum descriptam; quod quantae fuerit utilitati, post uidero: "multaeque dictione ouium et boum, quod tum erat res in pecore et locorum possessionibus, ex quo pecuniosi et locupletes uocabantur;" non ui et suppliciis coercebat.

X. Ac Romulus cum septem et triginta regnauisset annos, et haec egregia duo firmamenta rei publicae peperisset, "auspicia et senatum, tantum est consecutus, ut cum subito sole obscurato non conparuisset, deorum in numero conlocatus putaretur: quam opinionem nemo umquam mortalis adsequi potuit sine eximia uirtutis gloria." Atque hoc eo "magis est in Romulo admirandum, quod ceteri qui dii ex hominibus facti esse dicuntur, minus eruditis hominum saeculis fuerunt, ut fingendi procliuis esset ratio, cum imperiti facile ad credendum inpellerentur. Romuli autem aetatem, minus his sescentis annis, iam inueteratis litteris atque doctrinis, omnique illo antiquo ex inculta hominum uita errore sublato, fuisse cernimus." Nam si, id quod Graecorum inuestigatur annalibus, Roma condita st secundo anno olympiadis septumae, in id saeculum Romuli cecidit aetas cum iam plena Graecia poetarum et musicorum esset; minorque fabulis, nisi de ueteribus rebus, haberetur fides.

Nam centum et octo annis postquam Lycurgus leges scribere instituit, prima posita est olympias: quam quidam nominis errore ab eodem Lycurgo consititutam putant. Homerum autem, qui minimum dicunt, Lycurgi aetati triginta annis anteponunt fere. "Ex quo intellegi potest permultis annis ante Homerum fuisse, quam Romulum: ut iam doctis hominibus ac temporibus ipsis eruditis an fingendum uix cuiquam esset locus. Antiquitas enim recepit fabulas fictas etiam nonnumquam incondite; haec aetas autem iam exculta, praesertim eludens omne quod fieri non potest, respuit" . . . . .

Desiderantur litterae pl. m. 230.

. . . *eodem nomine ali*us ne*pos ei*us, ut di*xeru*nt quidam *e*x filia, quo*niam* ille mor*tuus* eodem *est an*no; na*tus Si*moni*des ol*ympia*de se*xta et quin*quag*esima: *quo f*acilius *intel*legi pos*sit tu*m de Ro*mu*li immortalitate creditum, cum iam inueterata uita hominum ac tractata esset et cognita. Sed profecto tanta fuit in eo uis ingenii atque uirtutis, ut id de Romulo Proculo Iulio homini agresti crederetur, quod multis iam ante saeculis nullo alio de mortali homines credidissent: qui inpulsu patrum, quo illi a se inuidiam interitus Romuli pellerent, in contione dixisse fertur, a se uisum esse in eo colle Romulum, qui nunc Quirinalis uocatur: eum sibi mandasse ut populum rogaret ut sibi eo in colle delubrum fieret: se deum esse et Quirinum uocari.

XI. Uidetis ne igitur unius uiri consilio non solum ortum nouum populum, neque ut in cunabulis uagientem relictum, set adultum iam et paene puberem? Tum Laelius, nos uero uidemus, et te quidem ingressum ratione ad disputandum noua, quae nusquam est in Graecorum libris. Nam princeps ille, quo nemo in scribendo praestantior fuit, aream sibi sumsit in qua ciuitatem extrueret arbitratu suo; praeclaram ille quidem fortasse, set a uita hominum abhorrentem et a moribus. Reliqui disseruerunt, sine ullo certo exemplari formaque rei publicae, de generibus et de rationibus ciuitatum. Tu mihi uideris utrumque facturus; es enim ita ingressus, ut quae ipse repperias tribuere aliis malis, quam, ut facit aput Platonem Socrates, ipse fingere; et illa de urbis situ reuoces ad rationem, quae a Romulo casu aut necessitate facta sunt; et disputes non uaganti oratione, sed defixa in una re publica. Quare perge, ut instituisti: prospicere enim iam uideor te reliquos reges persequentem quasi perfectam rem publicam.

XII. Ergo, inquit Scipio, cum ille Romuli senatus, qui constabat ex optimatibus, quibus ipse rex tantum tribuisset, ut eos patres uellet nominari, patriciosque eorum liberos, temtaret post Romuli excessum ut ipse gereret sine rege rem publicam, popŭlus id non tulit; desiderioque Romuli postea regem flagitare non destitit: cum prudenter illi principes nouam et inauditam ceteris gentibus interregni ineundi rationem excogita-

uerunt, ut quoad certus rex declaratus esset, nec sine rege ciuitas, nec diuturno rege esset uno, nec committeretur ut quisquam inueterata potestate aut ad deponendum imperium tardior esset, aut ad optinendum munitior. Quo quidem tempore nouus ille populus uidit tamen id quod fugit lacedaemonium Lycurgum, qui regem non diligendum duxit; si modo hoc in Lycurgi potestate potuit esse; sed habendum qualiscumque is foret, qui modo esset Herculis stirpe generatus. Nostri illi etiam tum agrestes uiderunt, uirtutem et sapientiam regalem non progeniem quaeri oportere.

XIII. Quibus cum esse praestantem Numam Pompilium fama ferret, praetermissis suis ciuibus regem alienigenam patribus auctoribus sibi ipse populus adsciuit; eumque ad regnandum sabinum hominem Romam Curibus acciuit. Qui ut huc uenit, quamquam populus curiatis eum comitis regem esse iusserat, tamen ipse de suo imperio curiatam legem tulit: hominesque romanos instituto Romuli bellicis studiis ut uidit incensos, existimauit eos paulum ab illa consuetudine esse reuocandos.

XIV. "Ac primum agros, quos bello Romulus ceperat, diuisit uiritim ciuibus:" docuitque sine depopulatione atque praeda posse eos colendis agris abundare commodis omnibus: amoremque eis otii et pacis iniecit; quibus facillime iustitia et fides conualescit; et quorum patrocinio maxime cultus agrorum

perceptioque frugum defenditur. Idemque Pompilius et auspiciis maioribus inuentis, ad pristinum numerum duo augures addidit; et sacris e principum numero pontifices quinque praefecit: et animos propositis legibus his, quas in monumentis habemus, ardentis consuetudine et cupiditate bellandi religionum caerimoniis mitigauit: adiunxitque praeterea flamines, salios, uirginesque uestales; omnisque partis religionis statuit sanctissime. Sacrorum autem ipsorum diligentiam difficilem, apparatum perfacilem esse uoluit. Nam quae perdiscenda quaeque obseruanda essent multa constituit, sed ea sine inpensa. Sic religionibus colendis operam addidit, sumtum remouit: idemque mercatus, ludos, omnesque conueniundi causas et celebritates inuenit. Quibus rebus institutis, ad humanitatem adque mansuetudinem reuocauit animos hominum studiis bellandi iam immanis ac feros. Sic ille cum undequadraginta annos summa in pace concordiaque regnauisset: sequamur enim potissimum Polybium nostrum, quo nemo fuit in exquirendis temporibus diligentior; excessit e uita, duabus praeclarissimis ad diuturnitatem rei publicae rebus confirmatis, religione atque clementia.

XV. Quae cum Scipio dixisset, uere ne, inquit Manilius, hoc memoriae proditum est, Africane, regem istum Numam Pythagorae ipsius discipulum, an certe pythagoreum fuisse? saepe enim hoc de maioribus natu audiuimus, et ita intellegimus uulgo existimari:

neque uero satis id annalium publicorum auctoritate declaratum uidemus. Tum Scipio, falsum est, Manili, inquit, id totum; neque solum fictum sed etiam imperite absurdeque fictum: ea sunt enim demum non ferenda in mendacio, quae non solum facta esse, set ne fieri quidem potuisse cernimus. Nam quartum iam annum regnante Lucio Tarquinio Superbo, Sybarim et Crotonem et in eas Italiae partis Pythagoras uenisse repperitur. Olympias enim secunda et sexagesima eadem Superbi regni initium et Pythagorae declarat aduentum. Ex quo intellegi, regiis annis dinumeratis, potest, anno fere centesimo et quadragesimo post mortem Numae primum Italiam Pythagoram attigisse: neque hoc inter eos, qui diligentissime persecuti sunt temporum annales, ulla st umquam in dubitatione uersatum. Di inmortales, inquit Manilius, quantus iste est hominum et quam inueteratus error! Ac tamen facile patior non esse nos transmarinis nec importatis artibus eruditos, sed genuinis domesticisque uirtutibus.

XVI. Adqui multo id facilius cognosces, inquit Africanus, si progredientem rem publicam adque in optimum statum naturali quodam itinere et cursu uenientem uideris. Quin hoc ipso sapientiam maiorum natu esse laudandum, quod multa intelleges etiam aliunde sumta meliora aput nos multo esse facta, quam ibi fuissent unde huc translata essent, adque ubi primum extitissent: intellegesque non fortuito populum

romanum, sed consilio et disciplina confirmatum esse, nec tamen aduersante fortuna.

XVII. Mortuo rege Pompilio, Tullum Hostilium populus regem, interrege rogante, comitiis curiatis creauit; isque de imperio suo exemplo Pompili, populum consuluit curiatim. Cuius excellens in re militari gloria, magnaeque extiterunt res bellicae. Fecitque idem et saepsit de manubis comitium et curiam: constituitque ius quo bella indicerentur; quod per se iustissime inuentum sanxit fetiali religione, ut omne bellum quod denuntiatum indictumque non esset, id iniustum esse adque inpium iudicaretur. Et ut aduertatis animum, quam sapienter iam reges hoc nostri uiderint, tribuenda quaedam esse populo; multa enim nobis de eo genere dicenda sunt; ne insignibus quidem regiis Tullus nisi iussu populi est ausus uti. Nam ut sibi duodecim lictores cum fascibus anteire liceret . . . . .

Desiderantur paginae duae.

(*Augustin. C. D. III.* 15. *De Tullo quippe etiam Hostilio, qui tertius a Romulo rex fuit, qui et ipse fulmine absumtus est, dicit in eisdem* [*de rep.*] *libris Cicero:*) **Propterea et istum non creditum inter deos receptum tali morte, qui fortasse quod erat in Romulo probatum, Romani uulgare noluerunt, si hoc et alteri facile tribueretur.

XVIII. . . . *neque* enim serpit sed uolat in optimum statum instituta tuo sermone res publica. *S.*

Post eum Numae Pompili nepos ex filia rex a populo est Ancus Marcius constitutus: idemque de imperio suo legem curiatam tulit. Qui cum Latinos bello deuicisset, adsciuit eos in ciuitatem. Adque idem Auentinum et Caelium montem adiunxit urbi: quosque agros ceperat, diuisit: et siluas maritimas omnis publicauit quas ceperat: et ad ostium Tiberis urbem condidit, colonisque firmauit. Atque ita cum tres et uiginti regnauisset annos, est mortus. Tum Laelius, laudandus etiam iste rex; sed obscura est historia romana; siquidem istius regis matrem habemus, ignoramus patrem. *S.* Ita est, inquit: sed temporum illorum tantum fere regum inlustrata sunt nomina.

XIX. Sed hoc loco primum uidetur insitiua quadam disciplina doctior facta esse ciuitas. Influxit enim non tenuis quidam e Graecia riuulus in hanc urbem, sed abundantissimus amnis illarum disciplinarum et artium. Fuisse enim quendam ferunt Demaratum corinthium et honore et auctoritate et fortunis facile ciuitatis suae principem; qui cum Corinthiorum tyrannum Cypselum ferre non potuisset, fugisse cum magna pecunia dicitur, ac se contulisse Tarquinios in urbem Etruriae florentissimam. Cumque audiret dominationem Cypseli confirmari, defugit patriam uir liber ac fortis, et adscitus est ciuis a Tarquiniensibus, atque in ea ciuitate domicilium et sedes collocauit. Ubi cum de matrefamilias tarquiniensi duo filios pro-

creauisset, omnibus eos artibus ad Graecorum disciplinam eru*diit* . . . . .

Desiderantur paginae duae.

XX. . . . facile in ciuitatem receptus esset; propter humanitatem atque doctrinam Anco regi familiaris est factus, usque eo ut consiliorum omnium particeps, et socius paene regni putaretur. Erat in eo praeterea summa comitas, summa in omnis ciuis, opis, auxilii, defensionis, largiendi etiam, benignitas. Itaque mortuo Marcio, cunctis populi suffragiis rex est creatus L. Tarquinius: sic enim suum nomen ex graeco nomine inflexerat, ut in omni genere huius populi consuetudinem uideretur imitatus. Isque ut de suo imperio legem tulit, principio duplicauit illum pristinum patrum numerum; et antiquos patres maiorum gentium appellauit; quos priores sententiam rogabat; a se adscitos, minorum. Deinde equitatum ad hunc morem constituit, qui usque adhuc est retentus: nec potuit Titiensium et Rhamnensium et Lucerum mutare cum cuperet nomina, quod auctor ei summa augur gloria Attus Nauius non erat. Atque etiam Corinthios uideo publicis equis adsignandis et alendis, orborum et uiduarum tributis, fuisse quondam diligentis. Sed tamen, prioribus equitum partibus, secundis additis, ∞ ac CC fecit equites; numerumque duplicauit, postquam bello subegit Aequorum magnam gentem et ferocem et rebus populi romani imminentem. Idem-

que Sabinos cum a moenibus urbis reppulisset, equitatu fudit belloque deuicit. Atque eundem primum ludos maximos, qui romani dicti sunt, fecisse accepimus: aedemque in Capitolio Ioui optimo maximo, bello sabino, in ipsa pugna uouisse faciendam, mortuumque esse cum duo de quadraginta regnauisset annos.

XXI. Tum Laelius, nunc fit illut Catonis certius, nec temporis unius nec hominis esse constitutionem rei publicae: perspicuum est enim quanta in singulos reges rerum bonarum et utilium fiat accessio. Sed sequitur is qui mihi uidetur ex omnibus in re publica uidisse plurimum. Ita st, inquit Scipio. Nam post eum Seruius Sulpicius primus iniussu populi regnauisse traditur: quem ferunt ex serua tarquiniense natum, cum esset ex quodam regis cliente conceptus. Qui cum famulorum numero educatus ad epulas regis adsisteret; non latuit scintilla ingenii, quae iam tum elucebat in puero: sic erat in omni uel officio uel sermone sollers. Itaque Tarquinius, qui admodum paruos tum haberet liberos, sic Seruium diligebat, ut is eius uulgo haberetur filius: atque eum summo studio omnibus iis artibus, quas ipse didicerat, ad exquisitissimam consuetudinem Graecorum erudiit. Sed cum Tarquinius insidiis A--i filiorum interisset, Seruiusque, ut ante dixi, regnare coepisset non iussu sed uoluntate adque concessu ciuium; quod, cum Tarquinius ex uulnere aeger fuisse et uiuere falso diceretur,

ille regio ornatu ius dixisset, obaeratosque pecunia sua liberauisset; multaque comitate usus, iussu Tarquinii se ius dicere probauisset; non commisit se patribus: sed, Tarquinio sepulto, populum de se ipse consuluit; iussusque regnare, legem de imperio suo curiatam tulit. Et primum Etruscorum iniurias bello est ultus; ex quo cum ma . . . . .

Desiderantur paginae duae.

XXII. . . . *scripsit centurias equitum* duo de uiginti censu maximo. Deinde equitum magno numero ex omni populi summa separato, relicum populum distribuit in quinque classis, senioresque a iunioribus diuisit: eosque ita disparauit, ut suffragia non in multitudinis sed in locupletium potestate essent: curauitque, quod semper in re publica tenendum est, ne plurimum ualeant plurimi. Quae discriptio si esset ignota uobis explicaretur a me. Nunc rationem uidetis esse talem, ut equitum centuriae cum sex suffragiis, et prima classis, addita centuria quae ad summum usum urbis fabris tignariis est data, LXXXIX. centurias habeat: quibus ex cent. quattor centuriis; tot enim reliquae sunt, octo solae si accesserunt, confecta est uis populi uniuersa: reliquaque multo maior multitudo sex et nonaginta centuriarum neque excluderetur suffragiis, ne superbum esset; nec ualeret nimis, ne esset periculosum. In quo etiam uerbis ac nominibus ipsis fuit diligens, qui cum locu-

pletis adsiduos appellasset ab aere dando; eos qui aut non plus mille quingentum aeris, aut omnino nihil in suum censum praeter caput attulissent, proletarios nominauit; ut ex iis quasi proles, id est quasi progenies ciuitatis expectari uideretur. Illarum autem sex et nonaginta centuriarum in una centuria tum quidem plures censebantur, quam paene in prima classe tota. Ita nec prohibebatur quisquam iure suffragii: et is ualebat in suffragio plurimum, cuius plurimum intererat esse in optimo statu ciuitatem. Quin etiam accensis, uelatis, liticinibus, cornicinibus, proletariis . . . . .

Desiderantur paginae quatuor.

* * XXIII. Statu esse optimo constitutam rem publicam quae ex tribus generibus illis, regali et optumati et populari confusa modice, nec puniendo irritet animum immanem ac ferum. * * *Nonius uoc. modicum.*

. . . . *quinque et* sexaginta annis antiquior, quod erat XXXIX. ante primam olympiadem condita. Et antiquissimus ille Lycurgus eadem uidet fere. Itaque ista aequabilitas atque hoc triplex rerum publicarum genus uidetur mihi commune nobis cum illis populis fuisse. Sed quod proprium sit in nostra re publica, quo nihil possit esse praeclarius, id persequar si potero subtilius, quod erit eiusmodi, nihil ut tale ulla in re publica repperiatur. Haec enim quae adhuc exposui, ita mixta fuerunt et in hac ciuitate et in Lacaedemo-

niorum et in Karthaginiensium, ut temperata nullo fuerint modo. Nam in qua re publica est unus aliquis perpetua potestate, praesertim regia, quamuis in ea sit et senatus, ut tum fuit Romae cum erant reges; ut Spartae Lycurgi legibus et ut sit aliquod etiam populi ius, ut fuit aput nostros reges; tamen illut excellit regium nomen; neque potest eiusmodi res publica non regnum et esse et uocari. Ea autem forma ciuitatis mutabilis maxime est hanc ob causam, quod unius uitio praecipitata in perniciosissimam partem facillime decidit. Nam ipsum regale genus ciuitatis non modo non est reprehendendum, sed haud scio an reliquis simplicibus longe anteponendum; si ullum probarem simplex rei publicae genus. Sed ita quoad statum suum retinet: is est autem status, ut unius perpetua potestate et iustitia omnique sapientia regatur salus et aequabilitas et otium ciuium. Desunt omnino ei populo multa qui sub rege est, in primisque libertas; quae non in eo est ut iusto utamur domino, set ut nul-*lo* . . . . .

Desiderantur paginae duae.

XXIV. . . . ferebant. Etenim illi iniusto domino atque acerbo aliquamdiu in rebus gerundis prospere fortuna comitata est. Nam et omne Latium bello deuicit, et Suessam Pometiam urbem opulentam refertamque cepit; et maxima auri argentique praeda locupletatus uotum patris Capitolii aedificatione per-

soluit; et colonias deduxit; et institutis eorum, a quibus ortus erat, dona magnifica, quasi libamenta praedarum, Delphos ad Apollinem misit.

XXV. Hic ille iam uertetur orbis, cuius naturalem motum adque circuitum a primo discite agnoscere. Id enim est caput ciuilis prudentiae, in qua omnis haec nostra uersatur oratio, uidere itinera flexusque rerum publicarum, ut cum sciatis quo quaeque res inclinet, retinere aut ante possitis occurrere. Nam rex ille, de quo loquor, primum optimi regis caede maculatus, integra mente non erat; et cum metueret ipse poenam sceleris sui summam, metui se uolebat. Deinde uictoriis diuitiisque subnixus exultabat insolentia, neque suos mores regere poterat, neque suorum libidines. Itaque cum maior eius filius Lucretiae, Tricipitini filiae, Conlatini uxori, uim attulisset, mulierque pudens et nobilis ob illam iniuriam sese ipsa morte multauisset: tum uir ingenio et uirtute praestans L. Brutus depulit a ciuibus suis iniustum illut durae seruitutis iugum; qui cum priuatus esset, totam rem publicam sustinuit; primusque in hac ciuitate docuit, in conseruanda ciuium libertate esse priuatum neminem. "Quo auctore et principe concitata ciuitas" et hac recenti querella Lucretiae patris ac propinquorum, et recordatione superbiae Tarquinii multarumque iniuriarum et ipsius et filiorum, exulem et regem ipsum et liberos eius et gentem Tarquiniorum esse iussit.

XXVI. Uidetis ne igitur, ut de rege dominus extiterit, uniusque uitio genus rei publicae ex bono in deterrumum conuersum sit? Hic est enim dominus populi, quem Graeci tyrannum uocant: nam regem illum uolunt esse, qui consulit ut parens populo, conseruatque eos, quibus est praepositus, quam optima in condicione uiuendi. Sane bonum, ut dixi, rei publicae genus, sed tamen inclinatum et quasi pronum ad perniciosissimum statum. Simulatque enim se inflexit hic rex in dominatum iniustiorem, fit continuo tyrannus, quo neque taetrius neque foedius nec dis hominibusque inuisius animal ullum cogitari potest: qui quamquam figura est hominis, morum tamen inmanitate uastissimas uincit beluas. Quis enim hunc hominem rite dixerit, qui sibi cum suis ciuibus, qui denique cum omni hominum genere nullam iuris communionem, nullam humanitatis societatem uelit? Sed erit hoc de genere nobis alius aptior dicendi locus, cum res ipsa admonuerit ut in eos dicamus, qui etiam liberata iam ciuitate dominationes adpetiuerunt.

XXVII. Habetis igitur primum ortum tyranni: nam hoc nomen Graeci regis iniusti esse uoluerunt; nostri quidem omnes reges uocitauerunt qui soli in populos perpetuam potestatem haberent. Itaque et Spurius Cassius, et M. Manlius et Spurius Maelius regnum occupare uoluisse dicti sunt: et modo *Ti. Gracchus* . . . . .

Desiderantur paginae duae.

XXVIII. *Lycurgus* γέροντας *Lacaedemone* appellauit, nimis is quidem paucos XXVIII., quos penes summam consilii uoluit esse, cum imperi summam rex teneret. Ex quo nostri idem illut secuti atque interpretati, quos senes ille appellauit, nominauerunt senatum; ut etiam Romulum patribus lectis fecisse diximus; tamen excellit atque eminet uis potestas nomenque regium. Inperti etiam populo potestatis aliquid; ut et Lycurgus et Romulus; non satiaris eum libertate, sed incenderis cupiditate libertatis, cum tantummodo potestatem gustandi feceris: ille quidem semper inpendebit timor, ne rex quod plerumque euenit, exsistat iniustus. Est igitur fragilis ea fortuna populi, quae posita st in unius, ut dixi antea, uoluntate uel moribus.

XXIX. Quare prima sit haec forma et species et origo tyranni, inuenta nobis in ea re publica, quam auspicato Romulus condiderit, non illa quam, ut perscripsit Plato, sibi ipse Socrates peripatetico illo in sermone depinxerit. Ut quemadmodum Tarquinius, non nouam potestatem nactus, sed quam habebat usus iniuste, totum genus hoc regiae ciuitatis euerterit; sit huic oppositus alter, bonus et peritus utilitatis dignitatisque ciuilis, quasi tutor et procurator rei publicae; sic enim appelletur quicumque erit rector et gubernator ciuitatis. Quem uirum facite ut agnoscatis: est enim qui consilio et opera ciuitatem tueri potest. Quod quoniam nomen minus est adhuc tritum ser-

mone nostro, saepiusque genus eius hominis erit in reliqua nobis oratione trac*tandum* . . . . .

Desiderantur paginae duodecim.

XXX. . . . . *Plato regionem sedesque ciuium aequis apprime partibus diui*sas requisiuit; ciuitatemque optandam magis quam sperandam quam minimam posuit; non quae possit esse, sed in qua ratio rerum ciuilium perspici posset, effecit. Ego autem si quo modo consequi potuero, rationibus eisdem quas ille uidit, non in umbra et imagine ciuitatis, sed in amplissima re publica enitar, ut cuiusque et boni publici et mali causam tamquam uirgula uidear attingere. Hiis enim regiis quadraginta annis et ducentis paulo cum interregnis fere amplius praeteritis, expulsoque Tarquinio, tantum odium populum romanum regalis nominis tenuit, quantum tenuerat post obitum, uel potius excessum Romuli, desiderium. Itaque ut tum carere rege, sic pulso Tarquinio nomen regis audire non poterat. Hic facultatem cum . . . . .

Desideratur quaternio uigesimus primus seu paginae sexdecim.

XXXI. . . . . Itaque illa praeclara constitutio Romuli cum ducentos annos et quadraginta fere firma mansisset. *Nonius cap. de doct. indag.*

. . . . lex illa tota sublata st. Hac mente tum nostri maiores et Conlatinum innocentem suspicione cognationis expulerunt, et reliquos Tarquinios offensione

nominis. Eademque mente P. Ualerius et fasces primus demitti iussit, cum dicere in contione coepisset, et aedis suas detulit sub Ueliam, postea quam quod in excelsiore loco Ueliae coepisset aedificare, eo ipso ubi rex Tullus habitauerat, suspicionem populi sensit moueri. Idemque, in quo fuit Publicola maxime, legem ad populum tulit eam quae centuriatis comitiis prima lata est, nequis magistratus ciuem romanum aduersus prouocationem necaret neue uerberaret. "Prouocationem autem etiam a regibus fuisse declarant pontifici libri," significant nostri etiam augurales: itemque ab omni iudicio poenaque prouocari licere, indicant XII. tabulae conpluribus legibus: ut quod proditum memoria est X. uiros, qui leges scribserint, sine prouocatione creatos, satis ostenderit, reliquos sine prouocatione magistratus non fuisse. Luciique Ualeri Potiti et M. Horati Barbati, hominum concordiae causa sapienter popularium, consularis lex sanxit, ne qui magistratus sine prouocatione crearetur. Neque uero leges porciae, quae tres sunt trium Porciorum, ut scitis, quicquam praeter sanctionem attulerunt noui. Itaque Publicola lege illa de prouocatione lata, statim securis de fascibus demi iussit: postridieque sibi collegam Sp. Lucretium subrogauit; suosque ad eum, quod erat maior natu, lictores transire iussit: instituitque primus, ut singulis consulibus alternis mensibus lictores praeirent, ne plura insignia essent imperii in libero populo, quam in regno fuissent.

Haud mediocris hic, ut ego quidem intellego, uir fuit, qui modica libertate populo data, facilius tenuit auctoritatem principum. Neque ego haec nunc sine causa tam uetera uobis et tam obsoleta decanto; sed inlustribus in personis temporibusque exempla hominum rerumque definio, ad quae reliqua oratio derigatur mea.

XXXII. Tenuit igitur hoc in statu senatus rem publicam temporibus illis; ut in populo libero pauca per populum, pleraque senatus auctoritate, et instituto ac more gererentur: atque uti consules potestatem haberent tempore dumtaxat annuam, genere ipso ac iure regiam. Quodque erat ad optinendam potentiam nobilium uel maximum, uehementer id retinebatur, populi comitia ne essent rata, nisi ea patrum adprobauisset auctoritas. Atque his ipsis temporibus dictator etiam est institutus decem fere annis post primos consules T. Larcius; nouumque id genus imperii uisum est et proximum similitudini regiae. Sed tamen omnia summa cum auctoritate a principibus, cedente populo, tenebantur: magnaeque res temporibus illis a fortissimis uiris summo imperio praeditis dictatoribus atque consulibus belli gerebantur.

XXXIII. Sed id quod fieri natura rerum ipsa cogebat, ut plusculum sibi iuris populus adscisceret liberatus a regibus; non longo interuallo, sexto decimo fere anno, Postumo Cominio Sp. Cassio consulibus consecutus est: in quo defuit fortasse ratio, sed tamen

uincit ipsa rerum publicarum natura saepe rationem. Id enim tenetote, quod initio dixi, nisi aequabilis haec in ciuitate compensatio sit et iuris et officii et muneris, ut et potestatis satis in magistratibus, et auctoritatis in principum consilio, et libertatis in populo sit, non posse hunc incommutabilem rei publicae conseruari statum. Nam cum esset ex aere alieno commota ciuitas, plebs montem sacrum prius, deinde Auentinum occupauit. Ac ne Lycurgi quidem disciplinā tenuit illos in hominibus graecis frenos: nam etiam Spartae, regnante Theopompo, sunt item quinque quos illi ephoros appellant; in Creta autem decem qui cosmoe uocantur; ut contra consulare imperium tribuni pl., sic illi contra uim regiam, constituti.

XXXIV. Fuerat fortasse aliqua ratio maioribus nostris in illo aere alieno medendi, quae neque Solonem atheniensem non longis temporibus ante fugerat; neque post aliquanto nostrum senatum, cum sunt propter unius libidinem omnia nexa ciuium liberata, nectierque postea desitum; semperque huic generi cum plebes publica calamitate inpendiis debilitata deficeret, salutis omnium causa aliqua sublenatio et medicina quaesita st. Quo tum consilio praetermisso, causa populo nata st, duobus tribunis plebis per seditionem creatis, ut potentia senatus atque auctoritas minueretur: quae tamen grauis et magna remanebat, sapientissimis et fortissimis et armis et consilio ciuitatem tuentibus; quorum auctoritas maxime florebat,

quod cum honore longe antecellerent ceteris, uoluptatibus erant inferiores, nec pecuniis ferme superiores: eoque erat cuiusque gratior in re publica uirtus, quod in rebus priuatis diligentissime singulos ciues opera, consilio, re tuebantur.

XXXV. Quo in statu rei publicae Sp. Cassium de occupando regno molientem, summa aput populum gratia florentem, quaestor accusauit: eumque, ut audistis, cum pater in ea culpa esse conperisse se dixisset, cedente populo morte mactauit. Gratamque etiam illam rem quarto circiter et quinquagesimo anno post primos consules de multae sacramento Sp. Tarpeius et A. Aternius consules comitiis centuriatis tulerunt. Annis post ea XX. ex eo quod L. Papirius, P. Pinarius censores multis dicendis uim armentorum a priuatis in publicum auerterant, leuis aestumatio pecudum in multa lege C. Iuli, P. Papirii consulum constituta st.

XXXVI. Set aliquot ante annis, cum summa esset auctoritas in senatu, populo patiente atque parente, inita ratio st, ut et consules et tribuni pl. magistratu se abdicarent, atque ut X. uiri maxima potestate sine prouocatione crearentur, qui et summum imperium haberent, et leges scriberent. Qui cum X. tabulas summa legum aequitate prudentiaque conscripsissent, in annum posterum decemuiros alios subrogauerunt, quorum non similiter fides nec iustitia laudata. Quo tamen e collegio laus est illa eximia C. Iuli, qui homi-

nem nobilem L. Sestium, cuius in cubiculo ecfossum esse, se praesente, mortuum diceret, cum ipse potestatem summam haberet, quod decemuir sine prouocatione esset, uades tamen poposcit : quod se legem illam praeclaram neglecturum negaret, quae de capite ciuis romani, nisi comitiis centuriatis, statui uetaret.

XXXVII. Tertius est annus X. uiralis consecutus, cum idem essent, nec alios subrogare uoluissent. In hoc statu rei publicae, quem dixi iam saepe non posse esse diuturnum, quod non esset in omnis ordines ciuitatis aequabilis ; erat penes principes tota res publica, praepositis X. uiris nobilissimis, non oppositis tribunis pl., nullis aliis adiunctis magistratibus, non prouocatione ad populum contra necem et uerbera relicta. Ergo horum ex iniustitia subito exorta est maxima perturbatio et totius commutatio rei publicae : qui duabus tabulis iniquarum legum additis, quibus, etiam quae diiunctis populis tribui solent, conubia, haec illi ut ne plebei cum patribus essent inhumanissima lege sanxerunt ; quae postea plebeiscito Canuleio abrogata st : libidinoseque omni imperio et acerbe et auare populo praefuerunt. Nota scilicet illa res et celebrata monumentis plurimis litterarum, cum Decimus quidam Uerginius uirginem filiam propter unius ex illis X. uiris intemperiem in foro sua manu interemisset, ac maerens ad exercitum, qui tum erat in Algido, confugisset ; milites bellum illut, quod erat in manibus,

reliquisse: et primum montem sacrum, sicut erat in simili causa antea factum, deinde Auentinum ar*matos insedisse* . . . . .

Desiderantur paginae octo.

* * Dictatore L. Quinctio dicto. *Philargyrius ad Georg. III.* 125. * *

. . . . *maio*res nostros et probauisse maxime et retinuisse sapientissime iudico.

XXXVIII. Cum ea Scipio dixisset, silentioque omnium reliqua eius expectaretur oratio; tum Tubero, quoniam nihil ex te, Africane, hi maiores natu requirunt, ex me audies quid in oratione tua desiderem. Sane, inquit Scipio, et libenter quidem. Tum ille, laudauisse mihi uideris nostram rem publicam, cum ex te non de nostra, sed de omni re publica quaesisset Laelius. Nec tamen didici ex oratione tua istam ipsam rem publicam, quam laudas, qua disciplina, quibus moribus aut legibus, constituere uel conseruare possimus.

XXXIX. Hic Africanus, puto nobis mox de instituendis et conseruandis ciuitatibus aptiorem, Tubero, fore disserundi locum. De optimo autem statu equidem arbitrabar me satis respondisse ad id quod quaesierat Laelius. Primum enim numero definieram genera ciuitatum tria probabilia; perniciosa autem tribus illis totidem contraria; nullumque ex eis unum esse optimum; sed id praestare singulis, quod e tri-

bus primis esset modice temperatum. Quod autem exemplo nostrae ciuitatis usus sum, non ad definiendum optimum statum ualuit; nam id fieri potuit sine exemplo; sed ut a ciuitate maxima reapse cerneretur quale esset id quod ratio oratioque describeret. Sin autem sine ullius populi exemplo genus ipsum exquiris optimi status, naturae imagine utendum est nobis; quoniam tu hanc imaginem urbis et populi ni . . . . .

XL. . . . S. *quem* iandudum quaero et ad quem cupio peruenire. *L.* Prudentem fortasse quaeris? Tum ille, istum ipsum. *L.* Est tibi ex eis ipsis qui adsunt bella copia, uel ut a te ipso ordiare. Tum Scipio, atque utinam ex omni senatu pro rata parte esset! Set tamen est ille prudens, qui, ut saepe in Africa uidimus, immani, et uastae insidens beluae, coercet et regit beluam; quocumque uult leui admonitu non actu inflectit illam feram. *L.* Noui, et tibi cum essem legatus saepe uidi. *S.* Ergo ille indus aut poenus unam coercet beluam et eam docilem et humanis moribus adsuetam: at uero ea quae latet in animis hominum quaeque pars animi mens uocatur, non unam aut facilem ad subigendum frenat et domat si quando id efficit, quod perraro potest. Namque et illa tenenda est ferox . . . . .

Desiderantur paginae neque plus octo, neque minus quatuor.

* * XLI. Quae sanguine alitur, quae in omni crudelitate sic exsultat, ut uix hominum acerbis funeribus satietur. *Nonius uoc. exsultare.* * *

* * Cupido autem et expetenti et lubidinoso et uolutabundo in uoluptatibus. *Idem uoc. uolutabundus.* * *

* * Quartaque anxitudo prona ad luctum et maerens, semperque ipsa se sollicitans. *Idem uoc. anxitudo.* * *

* * Esse autem angores, si miseria adflictas atque abiectas timiditate et ignauia. *Idem uoc. timor.* * *

* * Ut auriga indoctus e curru trahitur, operitur, eliditur, laniatur. *Idem uoc. elidere.* * *

* * Concitationes animorum iuncto currui similes sunt, in quo recte moderando summum rectoris officium est, ut uiam nouerit: quam si tenebit, quamlibet concitate ierit, non offendet: si autem aberrauerit, licet placide ac leniter eat; aut per confragosa uexabitur, aut per praecipitia labetur, aut certe, quo non est opus, deferetur. *Lactantius inst. VI.* 17. * *

XLII. . . . dici possit. Tum Laelius, uideo iam illum, quem expectabam, uirum cui praeficias officio et muneri. Huic scilicet, Africanus, uni paene: nam in hoc fere uno sunt cetera, ut numquam a se ipso instituendo contemplandoque discedat; ut ad imitationem sui uocet alios; ut sese splendore animi et uitae suae sicut speculum praebeat ciuibus. "Ut enim in

fidibus aut tibiis, atque ut in cantu ipso ac uocibus, concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum aut discrepantem aures eruditae ferre non possunt; isque concentus ex dissimillimarum uocum moderatione concors tamen efficitur et congruens; sic ex summis et infimis et interiectis ordinibus, ut sonis, moderata ratione ciuitas con"-* * sensu dissimillimorum concinit: et quae harmonia a musicis dicitur in cantu, ea est in ciuitate concordia, artissimum atque optimum in omni re publica uinculum incolumitatis; eaque sine iustitia nullo pacto esse potest.

XLIII. Ac deinde cum aliquanto latius et uberius disseruisset (Scipio) quantum prodesset iustitia ciuitati, quantumque obesset si afuisset; suscepit deinde Pilus unus eorum qui disputationi aderant, et poposcit ut haec ipsa quaestio diligentius tractaretur, ac de iustitia plura dicerentur, propter illud quod iam uulgo ferebatur, rem publicam geri sine iniuria non posse.

XLIV. . . . plenam esse iustitiae. Tum Scipio, adsentior uero; renuntioque uobis nihil esse quod adhuc de re publica dictum putemus, aut quo possimus longius progredi, nisi erit confirmatum non modo falsum illud esse, sine iniuria non posse; set hoc uerissimum esse, sine summa iustitia rem publicam geri nullo modo posse. Set, si placet, in hunc diem hac-

tenus. Reliqua, satis enim multa restant, differamus in crastinum. Cum ita placuisset, finis disputandi in eum diem factus est. * * *Augustin. C. D. II.* 21.

M. TVLLI CICERONIS

DE RE PVBLICA

LIBER II EXPLICIT.

INCIPIT LIBER III.

LIBRI TERTII

DE RE PVBLICA

EPITOME

ex Augustino de ciuitate Dei lib. II. 21.

* * In tertio libro magna conflictatione res acta est. Suscepit enim Pilus ipse disputationem eorum qui sentirent sine iniustitia regi non posse rem publicam; purgans se praecipue, ne hoc ipse sentire crederetur: egitque sedulo pro iniustitia contra iustitiam, ut hanc esse utilem rei publicae, illam uero inutilem, ueri similibus rationibus et exemplis uelut conaretur ostendere. Tum Laelius, rogantibus omnibus, iustitiam defendere adgressus est, adseruitque quantum potuit, nihil tam inimicum quam iniustitiam ciuitati, nec omnino nisi magna iustitia geri aut stare posse rem publicam. Qua quaestione quantum satis uisum est pertractata, Scipio ad intermissa reuertitur; recolitque suam atque commendat breuem rei publicae definitionem, qua dixerat eam esse rem populi; populum autem non omnem coetum multitudinis, sed coetum iuris consensu et utilitatis communione sociatum

esse determinat. Docet deinde quanta sit in disputando definitionis utilitas: atque ex illis suis definitionibus colligit, tunc esse rem publicam, id est rem populi, cum bene ac iuste geritur, siue ab uno rege, siue a paucis optimatibus, siue ab uniuerso populo. Cum uero iniustus est rex, quem tyrannum, more graeco, appellauit: aut iniusti optimates, quorum consensum dixit esse factionem; aut iniustus ipse populus, cui nomen usitatum non reperit, nisi ut etiam ipsum tyrannum uocaret; non iam uitiosam, sicut pridie fuerat disputatum, sed, sicut ratio ex illis definitionibus conexa docuisset, omnino nullam esse rem publicam: quoniam non esset res populi, cum tyrannus eam factione capesseret; nec ipse populus iam populus esset si esset iniustus, quoniam non esset multitudo iuris consensu et utilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus. * *

M. TVLLI CICERONIS

DE RE PVBLICA

LIBER III.

* * I. . . . In libro tertio de re publica Tullius hominem dicit non ut a matre, sed ut a nouerca natura, editum in uitam, corpore nudo fragili et infirmo; animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines: in quo tamen inesset tamquam obrutus quidam diuinus ignis ingenii et mentis. *Augustinus contra Iulianum pelag. IV. ff.* 60. * *

* * Homo cum fragilis imbecillisque nascatur, tamen et a mutis omnibus tutus est; et ea omnia quae firmiora nascuntur, etiamsi uim caeli fortiter patiuntur, ab homine tamen tuta esse non possunt. Ita fit ut plus homini conferat ratio, quam natura mutis; quoniam in illis nec magnitudo uirium, neque firmitas corporis efficere potest, quo minus aut opprimantur a

nobis, aut nostrae subiecta sint potestati *etc.* Plato naturae gratias egit, quod homo natus esset *etc.* *Lactantius de opificio Dei cap. III.* * *

Desiderantur paginae nec minus quatuor nec plus octo.

II. . . . et uehiculis tarditati: eademque cum accepisset homines inconditis uocibus incohatum quiddam et confusum sonantis, incidit has et distinxit in partis; et ut signa quaedam, sic uerba rebus inpressit; hominesque antea dissociatos iucundissimo inter se sermonis uinclo conligauit. A simili etiam mente, uocis qui uidebantur infiniti soni, paucis notis inuentis, sunt omnes signati et expressi, quibus et conloquia cum absentibus et indicia uoluntatum, et monumenta rerum praeteritarum tenerentur. Accessit eo numerus, res cum ad uitam necessaria, tum una inmutabilis et aeterna: quae prima impulit etiam ut suspiceremus in caelum, nec frustra siderum motus intueremur, dinumerationibusque noctium ac die*rum* . . . . .

Desiderari uidentur paginae nec minus octo nec plus decem.

III. . . . quorum animi altius se extulerunt, et aliquid dignum dono, ut ante dixi, deorum aut efficere aut excogitare potuerunt. Quare sint nobis isti, qui de ratione uiuendi disserunt, magni homines, ut sunt, sint eruditi; sint ueritatis et uirtutis magistri; dummodo sit haec quaedam, siue a uiris in rerum publicarum uarietate uersatis inuenta, siue etiam in istorum

otio ac litteris tractata res, sicut est, minime quidem contemnenda, ratio ciuilis et disciplina populorum; quae perficit in bonis ingeniis, id quod iam persaepe perfecit, ut incredibilis quaedam et diuina uirtus exsisteret. Quod siquis ad ea instrumenta animi, quae natura, quaeque ciuilbus institutis habuit, adiungendam sibi etiam doctrinam, et uberiorem rerum cognitionem putauit, ut ii ipsi qui in horum librorum disputatione uersantur, nemo est quin eos anteferre omnibus debeat. Quid enim potest esse praeclarius, quam qum rerum magnarum tractatio atque usus cum illarum artium studiis et cognitione coniungitur? Aut quid P. Scipione, quid C. Laelio, quid L. Pilo perfectius cogitari potest? qui nequid praetermitterent, quod ad summam laudem clarorum uirorum pertineret, ad domesticorum maiorumque morem etiam hanc a Socrate aduenticiam doctrinam adhibuerunt. Quare qui utrumque uoluit et potuit, id est ut qum maiorum institutis tum doctrina se instrueret, ad laudem hunc omnia consecutum puto. Sin aliter sit utra uia prudentiae deligenda, tamen etiam sicui uidebitur illa in optimis studiis et artibus quieta uitae ratio beatior, haec ciuilis laudabilior est certe et inlustrior: ex qua uita sic summi uiri ornantur, ut uel M' Curius,

Quem nemo ferro potuit superare nec auro; uel . . .

Desiderari uidentur paginae sex.

IV. . . . fuisse sapientiam: tamen hoc in ratione utriusque generis interfuit, quod illi uerbis et artibus aluerunt naturae principia, hi autem institutis et legibus. Pluris uero haec tulit una ciuitas, si minus sapientis; quoniam id nomen illi tam restricte tenent: at certe summa laude dignos, quoniam sapientium praecepta et inuenta coluerunt. Atque etiam quod et sunt laudandae ciuitates et fuerunt; quoniam id est in rerum natura longe maximi consilii constituere eam rem publicam, quae possit esse diuturna: si singulos numeremus in singulas, quanta iam reperiatur uirorum excellentium multitudo? Quod si aut Italiae Latium, aut eiusdem sabinam aut uolscam gentem, si Samnium, si Etruriam, si magnam illam Graeciam conlustrare animo uoluerimus; si deinde Assurios, si Persas, si Poenos, si haec . . . . .

Desiderantur paginae duodecim.

V. . . . *aduo*cati. Et Pilus; praeclaram uero causam ad me defertis, qum me improbitatis patrocinium suscipere uoltis. Atqui id tibi, inquit Laelius, uerendum st, si ea dixeris quae contra iustitiam dici solent, ne sic etiam sentire uideare, qum et ipse sis quasi unicum exemplum antiquae probitatis et fidei; neque sit ignota consuetudo tua contrarias in partis disserendi, quod ita facillume uerum inueniri putes. Et Pilus, heia uero, inquit, geram morem uobis, et me oblinam sciens; quod quoniam qui aurum quaerunt non pu-

tant sibi recusandum, nos qum iustitiam quaeramus, rem multo omni auro cariorem, nullam profecto molestiam fugere debemus. Atque utinam quemadmodum oratione sum usurus aliena, sic mihi ore uti liceret alieno! Nunc ea dicenda sunt L. Furio Pilo quae Carneades, graecus homo et consuetus quod commodum esset uerbis . . . . .

Desiderari uidentur paginae quatuor.

* * *Neque ego hercle ex mea animi sententia loquar, sed* ut Carneadi respondeatis, qui saepe optimas causas ingenii calumnia ludificari solet. *Nonius uoc. columnia.* * *

* * VI. Carneades academicae sectae philosophus. cuius in disserendo quae uis fuerit, quae eloquentia, quod acumen, qui nescit, ipsum ex praedicatione Ciceronis intelleget aut Lucilii, apud quem disserens Neptunus de re difficillima, ostendit non posse id explicari, nec si Carneadem ipsum orcus remittat. Is cum legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, disputauit de iustitia copiose, audiente Galba et Catone censorio, maximis tunc oratoribus. Sed idem disputationem suam postridie contraria disputatione subuertit; et iustitiam quam pridie laudauerat sustulit; non quidem philosophi grauitate, cuius prudentia firma, et stabilis debet esse sententia; sed quasi oratorio exercitii genere, in utramque partem disserendi. Quod ille facere solebat, ut alios quidlibet adserentes posset

refutare. Eam disputationem, qua iustitia euertitur, apud Ciceronem L. Furius recordatur: credo quoniam de re publica disserebat, ut defensionem laudationemque eius induceret, sine qua putabat regi non posse rem publicam. Carneades autem, ut Aristotelem refelleret ac Platonem, iustitiae patronos, prima illa disputatione collegit ea omnia quae pro iustitia dicebantur, ut posset illa, sicut fecit, euertere. *Lactantius inst. V.* 14. * *

* * VII. Plurimi quidem philosophorum, se maxime Plato et Aristoteles, de iustitia multa dixerunt, adserentes et extollentes eam summa laude uirtutem, quod suum cuique tribuat, quod aequitatem in omnibus seruet, et cum ceterae uirtutes quasi tacitae sint, et intus inclusae, solam esse iustitiam, quae nec sibi tantum concilitata sit, nec occulta, sed foras tota promineat, et ad bene faciendum prona sit, ut quamplurimis prosit. Quasi uero in iudicibus solis, atque in potestate aliqua constitutis iustitia esse debeat, et non in omnibus. Atquin nullus est hominum, ne infirmorum quidem ac mendicorum, in quem iustitia cadere non possit. Sed quia ignorabant quid esset, unde proflueret, quid operis haberet, summam illam uirtutem, id est commune omnium bonum, paucis tribuerunt, eamque nullas utilitates proprias aucupari, sed alienis tantum commodis studere dixerunt. Nec immerito extitit Carneades, homo summo ingenio et acumine, qui refelleret istorum orationem, et iusti-

tiam, quae fundamentum stabile non habebat, euerteret; non quia uituperandam esse iustitiam sentiebat, sed ut illos defensores eius ostenderet nihil certi, nihil firmi de iustitia disputare. *Lactantius epitom. cap. IV.* * *

* * Iustitia foras spectat, et projecta tota est atque eminet. *Nonius uoc. proiectum.* * *

Quae uirtus, praeter ceteras, tota se ad alienas porrigit utilitates atque explicat. *Idem uoc. explicare.* * *

VIII. . . . et reperiret et tueretur; alter autem de ipsa iustitia quattuor impleuit sane grandis libros. Nam ab Chrysippo nihil magnum nec magnificum desideraui, qui suo quodam more loquitur, ut omnia uerborum momentis, non rerum ponderibus, examinet. Illorum fuit heroum eam uirtutem, quae est una, si modo st, maxime munifica et liberalis, et quae omnis magis quam sepse diliget, aliis nata potius quam sibi, excitare iacentem, et in illo diuino solio non longe a sapientia conlocare. Nec uero illis aut uoluntas defuit; quae enim iis scribendi alia causa, aut quod omnino consilium fuit? aut ingenium, quo omnibus praestiterunt. Sed eorum et uoluntatem et copiam causa uicit. Ius enim de quo quaerimus, ciuile est aliquod, naturale nullum: nam si esset; ut calida et frigida, et amara et dulcia; sic essent iusta et iniusta eadem omnibus.

IX. Nunc autem, siquis illo pacuiano inuehens alitum anguium curru multas et uarias gentis et urbes despicere et oculis conlustrare possit; uideat primum in illa incorrupta maxume gente Aegyptiorum, quae plurimorum saeculorum et euentorum memoriam litteris continet, bouem quendam putari deum, quem Apim Aegyptii nominent: multaque alia portenta apud eosdem, et cuiusque generis beluas numero consecratas deorum. Deinde Graeciae, sicut apud nos, delubra magnifica humanis consecrata simulacris, quae Persae nefaria putauerunt: eamque unam ob causam Xerxes inflammari Atheniensium fana iussisse dicitur, quod deos, quorum domus esset omnis hic mundus, inclusos parietibus contineri nefas esse duceret. Post autem cum Persis et Philippus qui cogitauit, et Alexander qui gessit, hanc bellandi causam inferebat quod uellet Graeciae fana poenire: quae ne reficienda quidem Graii putauerunt, ut esset posteris ante os documentum Persarum sceleris sempiternum. Quam multi, ut Tauri in Axino, ut rex Aegypti Busiris, ut Galli, ut Poeni, homines immolare et pium et diis immortalibus gratissimum esse duxerunt. Uitae uero instituta sic distant, ut Cretes et Aetoli latrocinari honestum putent: Lacaedemonii suos omnes agros esse dictitarint quos spiculo possent attingere. Athenienses iurare etiam publice solebant omnem suam esse terram, quae oleam frugesue ferret. Galli turpe esse ducunt frumentum manu quaerere: itaque armati

alienos agros demetunt. Nos uero iustissimi homines, qui transalpinas gentis oleam et uitem serere non sinimus, quo pluris sint nostra oliueta nostraeque uineae: quod quum faciamus, prudenter facere dicimur, iuste non dicimur; ut intellegatis discrepare ab aequitate sapientiam. Lycurgus autem ille legum optumarum et aequissumi iuris inuentor agros locupletium plebi ut seruitio colendos dedit.

X. Genera uero si uelim iuris, institutorum, morum consuetudinumque describere, non modo in tot gentibus uaria, sed in una urbe, uel in hac ipsa, milliens mutata demonstrem: ut hic iuris noster interpres alia nunc Manilius iura dicat esse de mulierum legatis et hereditatibus, alia solitus sit adulescens dicere, nondum uoconia lege lata: quae quidem ipsa lex utilitatis uirorum gratia rogata in mulieres plena st iniuriae. Cur enim pecuniam non habeat mulier? cur uirgini uestali sit heres, non sit matri suae? Cur autem, si pecuniae modus statuendus fuit feminis, P. Crassi filia posset habere, si unica patri esset, aeris milliens, salua lege; mea triciens non posset . . . . .

Desiderari uidentur paginae duae.

XI. . . . sanxisset iura nobis; et omnes isdem et idem non alias aliis uterentur. Quaero autem; si iusti hominis et si boni st uiri parere legibus; quibus? an quaecumque erunt? at nec inconstantiam uirtus recipit, nec uarietatem natura patitur; legesque poena,

non iustitia nostra, comprobantur. Nihil habet igitur naturale ius: ex quo illud efficitur, ne iustos quidem esse natura. An uero in legibus uarietatem esse dicunt; natúra autem uiros bonos eam iustitiam sequi quae sit, non eam quae putetur? esse enim hoc boni uiri et iusti, tribuere id quoique quod sit quoque dignum. Ecquid ergo primum mutis tribuemus beluis? non enim mediocres uiri, sed maxumi et docti, Pythagoras et Empedocles, unam omnium animantium condicionem iuris esse denuntiant; clamantque inexpiabilis poenas impendere iis a quibus uiolatum sit animal. Scelus est igitur nocere bestiae; quod scelus qui uelit . . . . .

Exin supersunt duo tantum folia seu paginae octo usque ad initium quaternionis quadragesimi.

* * XII. Nam qum quaereretur ex eo, quo scelere impulsus mare haberet infestum uno myoparone; eodem, inquit, quo tu orbem terrae. *Nonius uoc. myoparo et uoc habere, e III. de rep.* * *

. . . . omnibus *quaeri*tote. "Sapientia iubet augere opes, amplificare diuitias" proferre finis. Unde enim *potuis*set [Alexander] summus *ille* imperator, *qui* in *Asia olim* [armis] finis imperii propagauit; nisi aliquid de alieno accessisset; imperare, quam plurimis frui uoluptatibus, pollere, regnare, dominari? Iustitia autem praecipit parcere omnibus, consulere generi hominum, suum cuique reddere, sacra, publica.

[aliena] non [tangere.] Quid igitur efficitur? Si sapientiae pareas, diuitiae, potestates, opes, honores, imperia, regna, uel priuatis uel populis. Sed quoniam de re publica loquimur, sunt inlustriora quae publice fiunt: quoniamque eadem est ratio iuris in utroque, de populi sapientia dicendum puto. Et iam omittam alios. Noster hic populus, quem Africanus hesterno sermone a stirpe repetiuit, cuius imperio iam orbis terrae tenetur, iustitia an sapientia est e minimo omnium . . . . .

Desiderantur paginae neque plus octo neque minus quatuor.

* * XIII. Quantum a iustitia recedat utilitas, populus ipse romanus docet, qui per feciales bella indicendo, et legitime iniurias faciendo, semperque aliena cupiendo atque rapiendo, possessionem sibi totius orbis comparauit. *Lactantius inst. VI.* 9. * *

* * Quae sunt patriae commoda, nisi alterius ciuitatis aut gentis incommoda? id est finis propagare aliis uiolenter ereptos, augere imperium, uectigalia facere meliora *etc.* Itaque haec bono quisquis patriae adquisierit, hoc est euersis ciuitatibus gentibusque deletis aerarium pecunia referserit, agros ceperit, ciues suos locupletiores fecerit; hic laudibus fertur in caelum; in hoc putatur summa et perfecta esse uirtus: qui error non modo populi, et imperitorum, sed etiam philosophorum est, qui praecepta quoque dant ad iniustitiam. *Lactantius inst. VI.* 6. * *

XIV. . . . Sunt enim omnes, qui in populum uitae necisque potestatem habent, tyranni; sed se Iouis optimi nomine malunt reges uocari. Qum autem certi propter diuitias aut genus aut aliquas opes rem publicam teneant, est factio; sed uocantur illi optimates. Si uero populus plurimum potest, omniaque eius arbitrio reguntur, dicitur illa libertas, est uero licentia. Sed qum alius alium timet, et homo hominem, et ordo ordinem; tum quia sibi nemo confidit, quasi pactio fit inter populum et potentis: ex quo existit id quod Scipio laudabat coniunctum ciuitatis genus. Etenim iustitiae non natura nec uoluntas, sed imbecillitas mater est. Nam qum de tribus unum esset optandum, aut facere iniuriam nec accipere; aut et facere et accipere; aut neutrum: optimum est facere impune si possis; secundum nec facere nec pati; miserrimum digladiari semper tum faciendis tum accipiendis iniuriis. Ita qui primum illud adsequi . . . . .

Desideratur indefinitus paginarum numerus.

* * XV. *Carneadis summa disputationis haec fuit:* Iura sibi homines pro utilitate sanxisse, scilicet uaria pro moribus; et apud eosdem pro temporibus saepe mutata; ius autem naturale esse nullum. Omnes et homines et alias animantes ad utilitates suas natura ducente ferri; proinde aut nullam esse iustitiam; aut si sit aliqua, summam esse stultitiam, quoniam sibi noceret alienis commodis consulens. *Et inferebat*

haec argumenta: Omnibus populis qui florerent imperio, et Romanis quoque ipsis qui totius orbis potirentur, si iusti uelint esse, hoc est si aliena restituant, ad casas esse redeundum, et in egestate ac miseriis iacendum. *Lactantius inst. V.* 16. * *

. . . . praeter Arcadas et Atheniensis, qui, credo, timentes hoc interdictum iustitiae ne quando existeret, commenti sunt se de terra, tamquam hos ex aruis musculos, extitisse.

XVI. Ad haec illa dici solent primum ab iis, qui minime sunt in disserendo mali; qui in hac causa eo plus auctoritatis habent, quia cum de uiro bono quaeritur, quem apertum et simplicem uolumus esse, " non sunt in disputando uafri, non ueteratores, non malitiosi." Negant enim, sapientem id circo uirum bonum esse quod eum sua sponte ac per se bonitas et iustitia delectet; sed quod uacua metu, cura, sollicitudine, periculo, uita bonorum uirorum sit: contra autem improbis semper aliquis scrupus in animis haereat, semper iis ante oculos iudicia et supplicia uersentur. Nullum autem emolumentum esse, nullum iniustitia partum praemium tantum, semper ut timeas, semper ut adesse, semper ut impendere aliquam poenam putes, damna . . . . .

Desiderantur paginae neque plus octo neque minus quatuor.

XVII. Quaero, si duo sint, quorum alter optimus uir, aequissimus, summa iustitia, singulari fide; al-

ter insignis scelere et audacia; et si in eo sit errore ciuitas, ut bonum illum uirum, sceleratum, facinorosum, nefarium putet; contra autem qui sit improbissimus, existimet esse summa probitate ac fide; proque hac opinione omnium ciuium, bonus ille uir uexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur, effodiantur oculi, damnetur, uinciatur, uratur, extermi " netur, egeat, postremo iure etiam optimo omnibus miserrimus esse uideatur: contra autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur; omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes undique copiae conferantur; uir denique optimus omnium existimatione et dignissimus omni fortuna optima iudicetur; quis tandem erit tam demens, qui dubitet utrum se esse malit?"

XVIII. Quod in singulis, id est in populis: nulla est tam stulta ciuitas, quae non iniuste imperare malit quam seruire iuste. Nec uero longius abibo. Consul ego quaesiui, qum uos mihi essetis in consilio, de numantino foedere. Quis ignorabat Q. Pompeium fecisse foedus, eadem in causa esse Mancinum? Alter uir optimus etiam suasit rogationem me ex senatus consulto ferente; alter acerrime se defendit. Si pudor quaeritur, si probitas, si fides, Mancinus haec attulit; si ratio, consilium, prudentia, Pompeius antistat. Utrum . . . . .

Desideratur incertus paginarum numerus

** XIX. *Tum omissis communibus, ad propria ueniebat.* Bonus uir, inquit, si habeat seruum fugitiuum uel domum insalubrem ac pestilentem, quae uitia solus sciat, et ideo proscribat ut uendat, utrum ne profitebitur fugitiuum seruum uel pestilentem domum se uendere, an celabit emptorem? Sic profitebitur, bonus quidem, quia non fallet; sed tamen stultus iudicabitur, quia uel paruo uendet, uel omnino non uendet. Si celauerit, erit quidem sapiens, quia rei consulet; sed idem malus, quia fallet. Rursus, si reperiat aliquem qui aurichalcum se putet uendere, cum sit illud aurum; aut plumbum, cum sit argentum: tacebit ne, ut id paruo emat, an indicabit, ut magno? Stultum plane uidetur malle magno. *Unde intelligi uolebat, et eum qui sit iustus ac bonus, stultum esse; et eum, qui sapiens, malum.*

XX. *Transcendebat ergo ad maiora, in quibus nemo posset sine periculo uitae iustus esse. Dicebat enim:* Nempe iustitia est hominem non occidere, alienum prorsus non attingere. Quid ergo iustus faciet, si forte naufragium fecerit, et aliquis imbecillior uiribus tabulam ceperit? nonne illum tabula deturbabit, ut ipse conscendat, eaque nixus euadat, maxime cum sit nullus medio mari testis? Si sapiens est, faciet; ipsi enim pereundum est, nisi fecerit. Si autem mori maluerit, quam manus inferre alteri, iam uero iustus ille, sed stultus est, qui uitae suae non parcat, dum parcit alienae. *Idem:* si acie suorum fusa, hos-

tes insequi coeperint, et iustus ille nactus fuerit aliquem saucium equo insidentem; ei ne parcet, ut ipse occidatur; an deiciet ex equo, ut ipse possit hostem effugere? quod si fecerit, sapiens, sed idem malus; si non fecerit, iustus, sed idem stultus sit necesse est. *Ita ergo iustitiam cum in duas partis diuisisset, alteram ciuilem esse dicens, alteram naturalem; utramque subuertit; quod illa ciuilis sapientia sit quidem, sed iustitia non sit; naturalis autem illa, iustitia sit quidem, sed non sit sapientia. Lactantius inst. V.* 16. * *

* * XXI. . . . Non grauarer, Laeli, nisi et hos uelle putarem, et ipse cuperem te quoque aliquam partem huius nostri sermonis attingere: praesertim quum heri ipse dixeris, te nobis etiam superfuturum. Verum id quidem fieri non potest; ne desis omnes te rogamus. *Gellius I. 22.* * *

* * Sed iuuentuti nostrae minime audiendus: quippe si ita sensit, ut loquitur, est homo impurus; sin aliter, quod malo, oratio est tamen immanis. *Nonius uoc. immane, et uoc. impurus ex III. de rep.* * *

* * XXII. Est quidem uera lex recta ratio, naturae congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna; quae uocet ad officium iubendo, uetando a fraude deterreat, quae tamen neque probos frustra iubet aut uetat, nec improbos iubendo aut uetando mouet. Huic legi nec obrogari fas est, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest: nec uero aut

per senatum aut per populum solui hac lege possumus: neque est quaerendus explanator aut interpres eius alius: nec erit alia lex Romae, alia Athenis; alia nunc, alia posthac; sed et omnes gentes et omni tempore una lex et sempiterna et immutabilis continebit; unusque erit communis quasi magister et imperator omnium Deus; ille legis huius inuentor, disceptator, lator; cui qui non parebit, ipse se fugiet ac naturam hominis aspernatus, hoc ipso luet maximas poenas, etiam si cetera supplicia, quae putantur, effugerit. *Lactantius inst. VI.* 8. * *

* * XXIII. Scio in libro Ciceronis tertio, nisi fallor, de re publica, disputari – nullum bellum suscipi a ciuitate optima, nisi aut pro fide aut pro salute –. Quid autem dicat pro salute, uel intellegi quam salutem uelit, alio loco, demonstrans: – Sed his poenis, inquit, quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, exsilio, uinculis, uerberibus, elabuntur saepe priuati, oblata mortis celeritate; ciuitatibus autem mors ipsa poena est, quae uidetur a poena singulos uindicare. Debet enim constituta sic esse ciuitas ut aeterna sit. Itaque nullus interitus est rei publicae naturalis, ut hominis; in quo mors non modo necessaria est, uerum etiam optanda persaepe. Ciuitas autem cum tollitur, deletur, exstinguitur. Simile est quodam modo, ut magnis parua conferamus, ac si omnis hic mundus intereat, et concidat. *Augustinus de ciuit. D. XXII.* 6. * *

* * In re publica dicit Cicero: – Illa iniusta bella sunt, quae sunt sine causa suscepta–. Idem Tullius, paucis interiectis, subdidit: – Nullum bellum iustum habetur nisi denunciatum, nisi indictum, nisi de repetitis rebus. *Isidorus orig. XVIII.* 1. * *

* * Noster autem populus sociis defendendis terrarum iam omnium potitus est. *Nonius cap. IX. de num. et cas. e III. de rep.* * *

* * XXIV. Disputatur certe acerrime, atque fortissime in eisdem ipsis de re publica libris adversus iniustitiam pro iustitia. Et quoniam cum prius ageretur pro iniustitiae partibus contra iustitiam, et diceretur, nisi per iniustitiam rem publicam stare augerique non posse; hoc ueluti ualidissimum positum erat, iniustum esse, ut homines hominibus dominantibus seruiant; quam tamen iniustitiam nisi sequatur imperiosa ciuitas, cuius est magna res publica, non eam posse prouinciis imperare: responsum est a parte iustitiae, ideo iustum esse, quod talibus hominibus sit utilis seruitus, et pro utilitate eorum fieri cum recte fit, id est cum improbis aufertur iniuriarum licentia; et domiti se melius habebunt, quia indomiti deterius se habuerunt: subditumque est, ut ista ratio firmaretur, ueluti a natura sumtum nobile exemplum, atque dictum est: – Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini ceterisque uitiosis animi partibus? *Augustinus C. D. XIX.* 21. * *

* * XXV. Audi manifestiora quae dicat (Tullius) in libro de re publica tertio, cum ageret de causa im-

perandi: – An non, inquit, cernimus optimo cuique dominatum ab ipsa natura cum summa utilitate infimorum datum? Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini iracundiaeque et ceteris uitiosis eiusdem animi partibus? – Adhuc audi: paulo post enim: – Sed et imperandi et seruiendi, inquit, sunt dissimilitudines cognoscendae. Nam ut animus corpori dicitur imperare, dicitur etiam libidini: sed corpori, ut rex ciuibus suis, aut parens liberis; libidini autem ut seruis dominus, quod eam coercet et frangit. Sic regum, sic imperatorum, sic magistratum, sic patrum, sic populorum imperia ciuibus sociisque praesunt, ut corporibus animus: domini autem seruos ita fatigant, ut optima pars animi, idest sapientia, eusdem animi uitiosas imbecillasque partes, ut libidines, ut iracundias, ut perturbationes ceteras. *Augustinus contra Iulianum pelag. IV. ff.* 61. * *

* * Est enim genus iniustae seruitutis, cum hi sunt alterius, qui sui possunt esse; cum autem hi famulantur *qui sibi moderari nequeunt, nulla iniuria est. Nonius uoc. famulantur.* * *

* * XXVI. Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam, et uelle aliquem imprudentem super eam adsidere, cuius mors tibi emolumentum futura sit; improbe feceris, nisi monueris ne adsideat; sed impune tamen; scisse enim de quis coarguere possit? sed nimis multa. Perspicuum est enim, nisi aequitas, fides, iustitia proficiscantur a natura; et

si omnia haec ad utilitatem referantur, uirum bonum non posse reperiri. Deque his rebus satis multa in nostris de re publica libris sunt dicta a Laelio. *Cicero de fin. II.* 18. * *

* * Si, ut nos a te admonemur, recte in illis libris diximus, nihil esse bonum nisi quod honestum; nihil malum nisi quod turpe sit. *Cicero ad Att. X.* 4. * *

* * XXVII. Laetor probari tibi φυσικὴν esse τὴν πρὸς τὰ τέκνα etenim si haec non est, nulla potest homini esse ad hominem naturae adiunctio; qua sublata, uitae societas tollitur. Bene eueniat, inquit Carneades: spurce; sed tamen prudentius quam Lucius noster et Patro: qui cum omnia ad se referant, quidquam alterius caúsa fieri putent? et cum ea re bonum uirum oportere esse dicant, ne malum habeat, non quo id natura rectum sit, non intellegunt se de callido homine loqui, non de bono uiro. Sed haec opinor sunt in iis libris, quos tu laudando animos mihi addidisti. *Cicero ad Att. VII.* 2. * *

* * In quibus assentior, sollicitam et periculosam iustitiam non esse sapientis. *Priscianus lib. VIII. p.* 801. * *

* * XXVIII. *Apud Ciceronem idem ille iustitiae defensor Laelius,* uult, *inquit,* plane uirtus honorem; nec est uirtutis ulla alia merces; quam tamen illa, inquit, accipit facile, exigit non acerbe. *Et alio loco idem Laelius:* Huic tu uiro quas diuitias obicies? quae imperia? quae regna? qui ista putat hu-

mana, sua bona diuina iudicat. Sed si aut ingrati uniuersi, aut inuidi multi, aut inimici potentes, suis uirtutem praemiis spoliant: nae illa se multis solatiis oblectat, maximeque suo decore se ipsa sustentat. *Lactantius inst. V.* 18 *et* 22. * *

* * *In tertio de re publica libro Cicero cum Herculem et Romulum ex hominibus deos esse factos adseueraret*—Quorum non corpora, *inquit*, sunt in caelum elata; neque enim natura pateretur, ut id, quod esset e terra, nisi in terra maneret. *Augustinus C. D. XXII.* 4. * *

* * Numquam uiri fortissimi fortitudinis, impigritatis, patientiae *fructu caruerunt. Nonius uoc. impigritas.* * *

* * *Nisi forte stulte* Pyrrhi ridetur largitas a consule, aut Samnitium copiae Curio defuerunt. *Nonius uoc. largitas.* * *

* * Cuius etiam focum Cato ille noster, cum uenerat ad se in Sabinos, ut ex ipso audiebamus, uisere solebat; apud quem ille sedens Samnitium, quondam hostium, tum iam clientium suorum, dona relegauerat. *Nonius uoc. apud.* * *

XXIX. . . . Asia Ti. Gracchus: perseuerauit in ciuibus: sociorum nominisque latini iura neglexit ac foedera. Quae si consuetudo ac licentia manare coeperit latius, imperiumque nostrum ad uim a iure traduxerit, ut qui adhuc uoluntate nobis oboediunt, terrore teneantur; etsi nobis, qui id aetatis sumus, eui-

gilatum fere st; tamen de posteris nostris et de illa immortalitate rei publicae sollicitor: quae poterat esse perpetua si patris uiueretur institutis et moribus.

XXX. Quae qum dixisset Laelius, etsi omnes, qui aderant, significabant ab eo se esse admodum delectatos; tamen praeter ceteros Scipio, quasi quodam gaudio elatus; multas tu quidem, inquit, Laeli, saepe causas ita defendisti, ut ego non modo tecum Seruium Galbam collegam nostrum, quem tu quoad uixit omnibus anteponebas, uerum ne atticorum quidem oratorum quemquam aut sua*uitate* . . . . .

Desiderantur paginae duodecim.

Duas sibi res quominus in vulgus et in foro diceret, confidentiam et uocem, defuisse. *Nonius uoc. confidentia.*

XXXI. . . . reportare. Ergo illum rem populi, id est rem publicam, quis diceret tum cum crudelitate unius oppressi essent uniuersi? neque esset unum uinculum iuris, nec consensus ac societas coetus, quod est populus. Atque hoc idem Syracusis. Urps illa praeclara, quam ait Timaeus graecarum maxumam, omnium autem esse pulcherrimam, arx uisenda, portus usque in sinus oppidis et ad urbis crepidines infusi, uiae latae, porticus, templa, muri, nihilo magis efficiebant, Dionysio tenente, ut esset illa res publica: nihil enim populi, et unius erat populus ipse. Ergo ubi tyrannus est, ibi non uitiosam, ut heri dicebam, sed,

ut nunc ratio cogit, dicendum est plane nullam esse rem publicam.

XXXII. Praeclare quidem dicis, Laelius; etenim uideo iam quo pergat oratio. *S.* Uides igitur ne illam quidem quae tota sit in factionis potestate, posse uere dici rem publicam. *L.* Sic plane iudico. *S.* Et rectissime quidem iudicas: quae enim fuit tum Atheniensium res, qum post magnum illud peloponnesiacum bellum triginta uiri illi urbi iniustissime praefuerunt? num aut uetus gloria ciuitatis, aut species praeclara oppidi, aut theatrum, gymnasia, porticus, aut propylaea nobilia, aut arx, aut admiranda opera Phidiae, aut Piraeus ille magnificus rem publicam efficiebat? Minime uero, Laelius; quoniam quidem populi res non erat. *S.* Quid qum decem uiri Romae sine prouocatione fuerunt, tertio illo anno, cum uindicias amisisset ipsa libertas? *L.* Populi nulla res erat; immo uero id populus egit, ut rem suam recuperaret.

XXXIII. *S.* Uenio nunc ad tertium genus illud in quo esse uidebuntur fortasse angustiae, qum per populum agi dicuntur et esse in populi potestate omnia; qum de quoqumque uolt supplicium sumit multitudo, qum agunt, rapiunt, tenent, dissipant quae uolunt; potesne tum, Laeli, negare rem esse illam publicam qum populi sint omnia, quoniam quidem populi esse rem uolumus rem publicam? Tum Laelius, ac nullam quidem citius nega*uerim esse* rem publicam *quam quae* tota *sit in multitudinis potestate: plane ut* nobis

non placebat Syracusis fuisse rem publicam neque Agrigenti, neque Athenis, qum essent tyranni; neque *Romae* qum decemuiri: nec uideo qui magis in multitudinis dominatu rei publicae nomen appareat: quia primum mihi populus non est, ut tu optime definisti, Scipio, nisi qui consensu iuris continetur: sed est tam tyrannus iste conuentus quam si esset unus; hoc etiam taetrior, quia nihil ista, quae populi speciem et nomen imitatur, immanius belua st. Nec uero conuenit qum furioisorum bona legibus in adgnatorum potestate sint, quod eorum iam . . . . .

Desiderantur paginae octo.

XXXIV. . . . dici possint, cur illa sit res publica resque populi, quae sunt dicta de regno? Et multo etiam magis, inquit Mummius: nam in regem potius cadit domini similitudo, quod est unus: plures uero boni in qua re publica rerum potientur, nihil poterit esse illa beatius. Sed tamen uel regnum malo, quam liberum populum; id enim tibi restat genus uitiosissumae rei publicae tertium.

XXXV. Heic Scipio, adgnosco, inquit, tuum morem istum, Spuri, auersum a ratione populari: et quamquam potest id lenius ferri, quam tu soles ferre, tamen adsentior nullum esse de tribus his generibus, quod sit probandum minus. Illud tamen non adsentior tibi, praestare regi optimates: si enim sapientia est, quae gubernet rem publicam, quid tandem inter-

est haec in uno ne sit an in pluribus? Sed errore quodam fallimur ita disputando: cum enim optumates appellantur, nihil potest uideri praestabilius. Quid enim optumo melius cogitari potest? Qum autem regis est facta mentio, occurrit animis rex etiam iniustus: nos autem de iniusto rege nihil loquimur nunc qum de ipsa regali re publica quaerimus. Quare cogitato Romulum aut Pompilium aut Tullum regem, fortan non tam illius te rei publicae paenitebit. *M.* Quam igitur relinquis populari rei publicae laudem? *S.* Tum ille, quid tibi tandem, Spuri, Rhodiorum, apud quos nuper fuimus una, nulla ne uidetur esse res publica? *M.* Mihi uero uidetur; et minime quidem uituperanda. *S.* Recte dicis: sed si meministi, omnes erant idem tum de plebe tum senatores, uicissitudinesque habebant quibus mensibus populari munere fungerentur, quibus senatorio: utrobique autem conuenticium accipiebant; et in theatro et in curia res capitalis et reliquas omnis iudicabant idem: tantum poterat tantique erat quanti multitudo . . . . .

LIBRI III

DE RE PVBLICA

FRAGMENTA INCERTAE SEDIS APUD VARIOS AUCTORES EXTANTIA.

* * XXXVI. Est igitur quiddam turbulentum in hominibus singulis, quod uel exsultat uoluptate, uel molestia frangitur. *Nonius uoc. exsultare.* * *

* * Sed ut ipsi seu animum periclitantur seu uident quid se putent esse facturos. *Nonius uoc. periculum et periclitari.* * *

* * Phoenices primi mercaturis et mercibus suis auaritiam et magnificentiam et inexplebiles cupiditates omnium rerum exportauerunt in Graeciam. *Nonius uoc. merx.* * *

* * Sardanapallus rex Assyriorum luxuriosus, de quo Tullius in tertio de re publica sic ait: — Sardanapallus ille uitiis multo quam nomine ipso deformior. *Scholiastes Iuuenalis ad sat. X. 362.* * *

* * Quid ergo illa sibi uult absurda acceptio, nisi quis Athonem pro monumento uult funditus efficere? Quis enim est Athos aut Olympus tantus? *Priscianus lib. VI. p. 710.* * *

Sequentes Augustini locos idcirco in serie non posui, quia in his solus loquitur Augustinus. Eosdem tamen heic attexere iuuat, quia habent interstincta Ciceronis de rep. fragmenta, cursumque illius orationis demonstrant, qua Scipio tertium librum conclusit.

* * XXXVII. Enitar suo loco, ut ostendam secundum definitiones ipsius Ciceronis, quibus quid sit res publica, et quid sit populus, loquente Scipione, breuiter posuit; adtestantibus etiam multis, siue ipsius siue eorum quos loqui fecit in eadem disputatione sententiis; numquam illam fuisse rem publicam, quia numquam in ea fuit uera iustitia. Secundum probabiliores autem definitiones pro suo more quodam res publica fuit: et melius ab antiquioribus Romanis quam a posterioribus administrata est. *Augustinus C. D. II.* 21. * *

* * Nunc est locus, ut quam potero breuiter ac dilucide expediam, quod in secundo huius operis libro me demonstraturum esse promisi, secundum definitiones, quibus apud Ciceronem utitur Scipio in libris de re publica, numquam rem publicam fuisse romanam. — Breuiter enim rem publicam definit esse rem populi *etc.* populum esse coetum multitudinis, iuris consensu et utilitatis communione sociatum. Quid autem dicat iuris consensum, disputando explicat; per hoc ostendens geri sine iustitia non posse rem publicam: ubi ergo iustitia uera non est, nec ius potest esse. Quod enim iure fit, profecto iuste fit. Quod

autem fit iniuste, nec iure fieri potest. Non enim iura dicenda sunt uel putanda iniqua hominum constituta: cum illud etiam ipsi ius esse dicant, quod de iustitiae fonte manauerit; falsumque esse, quod a quibusdam non recte sentientibus dici solet, id esse ius quod ei qui plus potest utile est. Quocirca, ubi non est uera iustitia, iuris consensu sociatus coetus hominum non potest esse; et ideo nec populus, iuxta illam Scipionis uel Ciceronis definitionem: et si non populus, nec res populi; sed qualiscumque multitudinis, quae populi nomine digna non est. Ac per hoc, si res publica res populi est, et populus non est qui consensu non sociatus est iuris, non est autem ius ubi nulla iustitia est; procul dubio colligitur, ubi iustitia non est, non esse rem publicam. Iustitia porro ea uirtus est, quae sua cuique distribuit. *Augustinus. C. D. XIX.* 21. * *

M. TVLLI CICERONIS

DE RE PVBLICA

LIBER IV.

* * I. . . . Temptabo quoniam corporis et animi facta mentio est, utriusque rationem, quantum pusillitas intellegentiae meae peruidet, explicare. Quod officium hac de causa maxime suscipiendum puto, quod M. Tullius uir ingenii singularis, in quarto de re publica libro, cum id facere temptasset, materiam late patentem angustis finibus terminauit, leuiter summa quaeque decerpens. Ac ne ulla esset excusatio, cur eum locum non fuerit exsecutus, ipse testatus est, nec uoluntatem sibi defuisse nec curam. In libro enim de legibus primo, cum hoc idem summatim stringeret, sic ait: — Hunc locum satis, ut mihi uidetur, in iis libris quos legistis, expressit Scipio. *Lactantius de opificio diuino cap. I.* * *

* * Atque ipsa mens quae futura uidet, praeterita meminit. *Nonius de num. et cas.* * *

* * Praeclare M. Tullius : — Etenim si nemo est, inquit, quin emori malit, quam conuerti in aliquam figuram bestiae, quamuis hominis mentem sit habiturus ; quanto est miserius, in hominis figura, animo esse efferato ? mihi quidem tanto uidetur, quanto praestabilior est animus corpore. *Lactantius inst. V.* 11. * *

* * *Ait quodam loco Tullius*, se non putare idem esse arietis et P. Africani bonum. *Augustinus contra Iulian. IV.* 60. * *

* * Eademque obiectu suo umbram noctemque efficiat, cum ad numerum dierum aptam tum ad laborum quietem. *Nonius uoc. aptam.* * *

* * Cumque autumno terras ad concipiendas fruges patefecerit ; hieme ad conficiendas relaxarit ; aestiua maturitate alia mitigauerit, alia torruerit. *Nonius uoc. mitis.* * *

* * Cum adhibent in pecuda pastores. *Nonius uoc. pecuda.* * *

* * Cicero in quarto de re publica – Armentum – et ab eo armentarius. *Priscianus super XII. uer. Virg. p.* 1220. * *

II. . . . * gratiam. Quam commode ordines descripti, aetates, classes, equitatus in quo suffragia sunt etiam senatus : nimis multis iam stulte hanc utilitatem tolli cupientibus, qui nouam largitionem quaerunt aliquo plebiscito reddendorum equorum.

III. Considerate nunc cetera quam sint prouisa sapienter ad illam ciuium beate et honeste uiuendi so-

cietatem: ea est enim prima causa coeundi, et id hominibus effici ex re publica debet, partim institutis, alia legibus. Principio disciplinam puerilem ingenuis, de qua Graeci multum frustra laborarunt, et in qua una Polybius noster hospes nostrorum institutorum neglegentiam accusat; nullam certam aut destinatam legibus, aut publice expositam, aut unam omnium esse uoluerunt. Nam . . . . .

Desiderantur paginae neque plus octo neque minus quatuor.

* * Secundum Tullium qui dicit, — ad militiam euntibus dari solitos esse custodes a quibus primo anno regantur. *Seruius aen. V.* 546. * *

IV. . . . ri, nudari puberem. Ita sunt alte repetita quasi fundamenta quaedam uerecundiae. Iuuentutis uero exercitatio quam absurda in gymnasiis! quam leuis epheborum illa militia! quam contrectationes et amores soluti et liberi! Mitto apud Eleos et Thebanos, aput quos in amore ingenuorum libido etiam permissam habet et solutam licentiam. Lacaedemonii ipsi cum omnia concedunt in amore iuuenum, praeter stuprum, tenui sane muro dissaepiunt id quod excipiunt: conplexus enim concubitusque permittunt: pallas inter pecus. Hic Laelius, praeclare intellego, Scipio, te in is Graeciae disciplinis, quas reprendis, cum populis nobilissimis malle quam cum tuo Platone luctari, quem ne attingis quidem; praesertim cum . . . . .

* * V. Adeo ut Cicero dicat in libris de re publica opprobrio fuisse adulescentibus si amatores non haberent. *Seruius ad Aen. X.* 325. * *

* * Non modo ut Spartae, rapere ubi pueri et clepere discunt. *Nonius uoc. clepere.* * *

* * Et noster Plato magis etiam quam Lycurgus, omnia qui prorsus iubet esse communia, nequis ciuis propriam aut suam rem ullam queat dicere. *Nonius uoc. proprium.* * *

* * Ego uero eodem quo ille Homerum redimitum coronis et delibutum unguentis emittit ex ea urbe quam sibi ipse fingit. *Nonius uoc. fingere.* * *

* * VI. Censoris iudicium nihil fere damnato nisi ruborem adfert. Itaque ut omnis ea iudicatio uersatur tantummodo in nomine, animaduersio illa ignominia dicta est. *Nonius uoc. ignominia.* * *

* * Horum enim seueritatem dicitur inhorruisse primum ciuitas. *Nonius uoc. horrendum et horridum.* * *

* * Nec uero mulieribus praefectus praeponatur, qui apud Graecos creari solet; sed sit censor qui uiros doceat moderari uxoribus. *Nonius de num. et cas.* * *

* * Ita magnam habet uim disciplina uerecundiae: carent temeto omnes mulieres. *Nonius uoce temulienta.* * *

* * Atque etiam si qua erat famosa, ei cognati osculum non ferebant. *Nonius uoc. fama.* * *

* * Itaque a petendo petulantia; a procando, id est poscendo, procacitas nominata est. *Nonius uoc. petulantia.* * *

* * VII. Nolo enim eundem populum imperatorem et portitorum esse terrarum. Optimum autem et in priuatis familiis et in re publica uectigal duco esse parsimoniam. *Nonius uoc. portitores. Io. saresberiensis policrat. III.* 12. * *

* * Fides enim nomen ipsum mihi uidetur habere, cum fit quod dicitur. *Nonius uoc. fidei.* * *

* * In ciue excelso atque homine nobili blanditiam, ostentationem, ambitionem notam esse leuitatis. *Nonius uoc. blandimentum.* * *

* * Intuere paululum ipsos de re publica libros, quod nullus sit patriae consulendi modus aut finis bonis. Cerne quantis ibi laudibus frugalitas et continentia praedicetur, et erga coniugale uinculum fides, castique honesti ac probi mores. *Augustinus epist. XCI.* 3. * *

* * VIII. Admiror, nec rerum solum, sed uerborum etiam elegentiam. Si iurgant, inquit. Beniuolorum concertatio, non lis inimicorum, iurgium dicitur. *Et in sequenti:* Iurgare igitur lex putat inter se uicinos, non litigare. *Nonius uoc. iurgium.* * *

* * Eosdem terminos hominum curae atque uitae, sic pontificio iure sanctitudo sepulturae. *Nonius uoc. sanctitudo.* * *

* * Quod insepultos reliquissent eos, quos e mari propter uim tempestatis excipere non potuissent, innocentes necauerint. *Idem uoc. excipere.* * *

* * Nec in hac dissensione suscepi populi causam sed bonorum. *Nonius de doct. indag.* * *

* * Non enim facile ualenti populo resistitur, si aut nihil impertias iuris, aut parum. *Priscianus lib. XV. p.* 1014. * *

* * Cui quidem utinam uere fideliter abunde ante augurauerim. *Nonius uoc. auguro.* * *

* * IX. *Frustra hoc exclamante Cicerone, qui cum de poetis ageret* — Ad quos cum accessit, *inquit*, clamor et adprobatio populi quasi magni cuiusdam et sapientis magistri, quas illi obducunt tenebras? quos inuehunt metus? quas inflammant cupiditates? *Augustinus C. D. II.* 14, *et Io. saresberiensis policr. VII.* 9. * *

* * Negat Cicero si duplicetur sibi aetas, habiturum se tempus quo legat lyricos. *Seneca ep. XLIX.* * *

* * X. *Sicut apud Ciceronem Scipio loquitur:* Cum artem ludicram scenamque totam probro ducerent, genus id hominum non modo honore ciuium reliquorum carere, sed etiam tribu moueri notatione censoria uoluerunt. *Augustinus C. D. II.* 13. * *

* * *Quid autem hinc senserint Romani ueteres Cicero testatur in libris, quos de re publica scripsit, ubi Scipio disputans ait:* Numquam comoediae, nisi con-

suetudo uitae pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent. Et Graeci quidem antiquiores uitiosae suae opinionis quandam conuenientiam seruauerunt, apud quos fuit etiam lege concessum, ut quod uellet comoedia, de quo uellet, nominatim, diceret. *Itaque sicut in eisdem libris loquitur Africanus:* Quem illa non adtigit? uel potius quem non uexauit? cui pepercit? Esto, populares homines improbos in re publica, seditiosos, Cleonem, Cleophontem, Hyperbolum laesit. Patiamur, *inquit*, etsi eiusmodi ciues a censore melius est quam a poeta notari: sed Periclem, cum iam suae ciuitati maxima auctoritate plurimos annos domi et belli praefuisset, uiolari uersibus et eos agi in scena, non plus decuit, quam si Plautus, *inquit*, noster uoluisset aut Naeuius Publio et Cnaeo Scipioni, aut Caecilius Marco Catoni maledicere. *Deinde paulo post:* Nostrae, *inquit*, contra duodecim tabulae cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putauerunt si quis occentauisset, siue carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumue alteri. Praeclare; iudiciis enim magistratuum, disceptationibus legitimis propositam uitam, non poetarum ingeniis, habere debemus; nec probrum audire, nisi ea lege ut respondere liceat, et iudicio defendere. *Haec ex Ciceronis quarto de re publica libro ad uerbum excerpenda arbitratus sum, nonnullis propter faciliorem intellectum uel praetermissis uel paululum commutatis. Dicit deinde alia, et sic con-*

cludit hunc locum, ut ostendat – ueteribus displicuisse Romanis uel laudari quemquam in scena uiuum hominem uel uituperari. *Augustinus C. D. II.* 9. * *

* * XI. Comoediam esse Cicero ait imitationem uitae, speculum consuetudinis, imaginem ueritatis. *Donatus de trag. et comoed.* * *

* * Siquidem, quod in eo quoque de re publica libro commemoratur, et Aeschines atheniensis uir eloquentissimus, qui cum adulescens tragoedias actitauisset, rem publicam capessiuit ; et Aristodemum, tragicum item actorem, maximis de rebus pacis et belli legatum ad Philippum Athenienses saepe miserunt. *Augustinus C. D.* 11. * *

* * XII. *Οὔτε γὰρ ἅπασα τέρψις μεμπτόν, οὔτε τῆς μουσικῆς αὕτη τέλος· ἀλλ' ἡ μὲν ψυχαγωγία κατὰ τὸ συμβεβηκός· σκοπὸς δὲ ὁ προκείμενος ἡ πρὸς ἀρετὴν ὠφέλεια· ὅπερ πολλούς τε ἄλλους ἔλαθε, καὶ τὸν ἐν τοῖς Κικέρωνος τοῦ Ῥωμαίου πολιτικοῖς τὰ κατὰ μουσικῆς εἰρηθέντα· οὐ γὰρ ἔγωγ' ἂν φαίην ἐκείνῳ τὰ τοιαῦτα εἰρῆσθαι· πῶς γὰρ ἄν τις αὐτὸν ἰσχυρίσαιτο μουσικὴν λοιδορεῖν τε καὶ ὡς φαύλην εὐθύνειν τέχνην, ἁρμονιῶν τε καὶ ῥυθμῶν ἀρεταῖς τε καὶ κακίαις διορίζουσαν, ἄνδρα ὅς γε ἡλικαῦτα ῥυθμοῖς μόνοις καὶ τούτοις ἀγεννέσι καὶ φαύλοις ἐπιδεικνύμενον Ῥώσκιον τὸν ὀρχηστήν. οὕτω σφόδρα ἐξεπλήττετο, ὥστε φάσκειν αὐτὸν προνοίᾳ θεῶν ἐς ἀνθρώπους παρελθεῖν. Καὶ γὰρ εἴ τις αὐτὸν φάσκοι, τὰ μὲν ἐν ᾗ συγγέγραφε πολιτείᾳ λέγειν ἑκουσίως· τὰ δὲ περὶ Ῥώσκιον προκειμένης ἕνεκεν ὑποθέσεως, ἀντιστρέφειν μὲν καὶ ἡμᾶς οὐδὲν κωλύσει τὸν αὐτὸν λόγον. Ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτω λάθοι τὶς ἂν ἀποδοκιμάζων μᾶλλον, ὅσοι*

εἰς τὴν παροῦσαν σκέψιν, ἢ συνιστὰς τὸν ῥήτορα· ἀναξιόπιστος γὰρ πρὸς ἀληθείας εὕρεσιν ἢ δικαίαν κρίσιν ὁ ταῖς κατ' αὐλὴν, ἢ κατὰ τὴν αὑτοῦ προαίρεσιν, ἀλλὰ μὴ ταῖς κατ' οὐσίαν δουλεύων ὑπόθεσιν. Οἶμαι δὲ ὡς οὐδ' ἂν αὐτὴν ἔψεγε ῥητορικὴν διὰ τοὺς δικαζομένους τῶν ῥητόρων. Οὕτω δὴ καὶ εἴ τινες τῶν τεχνιτῶν διὰ τὸ τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν τὰ ἀγενῆ μελῳδοῦσι, οὐ τῆς τέχνης τὸ αἰτίαμα· Ἀλλὰ καὶ ἡ πατρὶς αὐτῶν τοὺς μὲν ἐπὶ Νομᾶ καὶ τοὺς ὀλίγῳ μετ' αὐτὸν, ἔτι τυγχάνοντας ἀγριωτέρους, μουσικῇ παιδευομένους εἶχε καθὰ καὶ αὐτός φησιν· ἰδίᾳ τε ἐν εὐωχίαις, κοινῇ τε ἐν ἁπάσαις τελεταῖς σφίσι συνοργιαζούσῃ. Aristides Quintilianus de musica lib. II. ed. Meibom. p. 69–71. **

M. TVLLI CICERONIS

DE RE PVBLICA

LIBER V.

* * 1. Quando res publica romana non iam pessima ac flagitiosissima sed omnino nulla erat, secundum istam rationem quam disputatio de re publica inter magnos eius tum principes habita patefecit. Sicut etiam ipse Tullius non Scipionis nec cuiusquam alterius, sed suo sermone loquens in principio quinti libri demonstrauit, commemorato prius Ennii poëtae uersu quo dixerat,

Moribus antiquis res stat romana uirisque :

quem quidem ille uersum, inquit, uel breuitate uel ueritate tamquam ex oraculo mihi quodam esse effatus uidetur. Nam neque uiri, nisi ita morata ciuitas fuisset, neque mores nisi hi uiri praefuissent, aut fundare aut tamdiu tenere potuissent tantam et tam iuste lateque imperantem rem publicam. Itaque ante nostram memoriam, et mos ipse patrius praestantes uiros

adhibebat, et ueterem morem ac maiorum instituta retinebant excellentes uiri. Nostra uero aetas cum rem publicam sicut picturam accepisset egregiam, sed iam euanescentem uetustate non modo eam coloribus iisdem quibus fuerat, renouare neglexit sed ne id quidem curauit, ut formam saltem eius et extrema tamquam lineamenta seruaret. Quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare romanam? quos ita obliuione obsoletos uidemus, ut non modo non colantur sed etiam ignorentur. Nam de uiris quid dicam? Mores enim ipsi interierunt uirorum penuria, cuius tanti mali non modo reddenda ratio nobis, sed etiam tamquam reis capitis quodam modo dicenda causa est. Nostris enim uitiis, non casu aliquo, rem publicam uerbo retinemus, re ipsa uero iam pridem amisimus. – Haec Cicero fatebatur longe quidem post mortem Africani, quem in suis libris fecit de re publica disputare. *Augustinus C. D. II.* 21. *Confer etiam II.* 25. 2. * *

II. . . . *Nihil esse tam* regale quam explanationem aequitatis: in qua iuris erat interpretatio: quod ius priuati petere solebant a regibus: ob easque causas agri, arui et arbusti et pascui lati atque uberes definiebantur, qui essent regi, qui colerenturque sine regum opera et labore, ut eos nulla priuati negotii cura a populorum rebus abduceret. Nec uero quisquam priuatus erat disceptator, aut arbiter litis; sed omnia conficiebantur iudiciis regiis. Et mihi quidem uidetur

Numa noster maxime tenuisse hunc morem ueterem Graeciae regum. Nam ceteri, etsi hoc quoque munere fungebantur, magnam tamen partem bella gesserunt, et eorum iura coluerunt. Illa autem diuturna pax Numae mater huic urbi iuris et religionis fuit: qui legum etiam scriptor fuisset quas scitis extare: quod quidem huius ciuis proprium, de quo agimus . . . . .

* * III. Sed tamen ut bono patrifamilias colendi, aedificandi, ratiocinandi quidam usus opus est. *Nonius de num. et cas.* * *

. . . . *S. ra*dicum seminumque cognoscere, num te offendet? *M.* Nihil, si modo opus extabit. *S.* Num id studium censes esse uilici? *M.* Minime; quippe cum agri cultura saepissime opera deficiat. *S.* Ergo ut uilicus naturam agri nouit, dispensator litteras scit; uterque autem se a scientiae delectatione ad efficiendi utilitatem refert; sic noster hic rector studuerit sane iuri et legibus cognoscendis; fontis quidem earum utique perspexerit; sed se responsitando et lectitando et scriptitando ne impediat, ut quasi dispensare rem publicam et in ea quodam modo uilicare possit: summi iuris peritissimus, sine quo iustus esse nemo potest; ciuilis non imperitus: sed ita ut astrorum gubernator, physicorum medicus; uterque enim illis ad artem suam utitur, sed se a suo munere non impedit. Illut autem uidebit hic uir . . . . .

IV. *ciui*tatibus, in quibus expetunt laudem optumi et decus, ignominiam fugiunt ac dedecus. Nec uero

tam metu poenaque terrentur, quae est constituta legibus, quam uerecundia; quam natura homini dedit quasi quendam uituperationis non iniustae timorem. Hanc ille rector rerum publicarum auxit opinionibus perfecitque institutis et disciplinis, ut pudor ciuis non minus a delictis arceret quam metus. Atque haec quidem ad laudem pertinent, quae dici latius uberiusque potuerunt.

V. Ad uitam autem usumque uiuendi ea descripta ratio st iustis nuptiis, legitimis liberis, sanctis Penatium deorum Larumque familiarum sedibus, ut omnes et communibus commodis et suis uterentur: nec bene uiui sine bona re publica posset: nec esse quicquam ciuitate bene constituta beatius. Quocirca permirum mihi uideri solet, quae sit tanta doc . . . . .

* * VI. Consumo igitur omne tempus considerans quanta uis sit illius uiri, quem nostris libris satis diligenter, ut tibi quidem uidemur, expressimus. Tenes ne igitur moderatorem illum rei publicae, quo referre uelimus omnia? Nam sic quinto, ut opinor, in libro loquitur Scipio – Ut enim gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori uictoria, sic huic moderatori rei publicae beata ciuium uita proposita est; ut opibus firma, copiis locuples, gloria ampla, uirtute honesta sit: huius enim operis maximi inter homines atque optimi illum esse perfectorem uolo. *Cicero ad Att. VIII.* 11. * *

* * Et ubi est, quod et uestrae litterae illum laudant patriae rectorem, qui populi utilitati magis consulat quam uoluntati? *Augustinus ep. CIV.* 7. * *

VII. Tullius dissimulare non potuit in iisdem libris quos de re publica scripsit, ubi loquitur de instituendo principe ciuitatis, quem dicit alendum esse gloria; at consequenter commemorat maiores suos multa mira atque praeclara gloriae cupiditate fecisse. *Augustinus C. D. V.* 13; *Io. Saresberiensis policr. VIII.* 5. * *

* * Tullius in libris de re publica scripsit: scilicet principem ciuitatis gloria esse alendum, et tamdiu stare rem publicam, quamdiu ab omnibus honor principi exhiberetur. *Petrus pictauiensis epist. ad calumn. Bibl. PP. lugd. t. XXII. pag.* 824. * *

* * Tum uirtute, labore, industria quaereretur summi uiri indolem; nisi nimis animose ferox natura illum nescio quo. *Nonius uoc. anima.* * *

* * Quae uirtus fortitudo uocatur, in qua est magnitudo animi, mortis dolorisque magna contemptio. *Nonius uoc. contemtus.* * *

* * VIII. Marcellus ut acer et pugnax; Maximus ut consideratus et lentus. *Nonius uoc. lentum.* * *

* * Qui comperit eius uim et ecfrenatam illam ferociam. *Nonius uoc. ferocia.* * *

* * Quod non modo singulis hominibus sed potentissimis populis saepe contingit. *Nonius uoc. contingere.* * *

* * Orbi terrarum comprehensos. *Charisius lib. I. p.* 112. * *

* * Quod molestias senectutis suae uestris familiis impertire posset. *Nonius uoc. impertire.* * *

* * VIII. Cicero in libris de re publica – Ut Menelao laconi quaedam fuit suauiloquens iucunditas. – Et alio loco – Breviloquentiam in dicendo colat. *Seneca apud Gellium XII.* 2. * *

* * Quarum artium scaeuitate, ut Tullius adseuerat, nefas est religionem decipi iudicantis. Ait enim: – Cumque nihil tam incorruptum esse debeat in re publica quam suffragium, quam sententia; non intellego cur qui ea pecunia corruperit, poena dignus sit; qui eloquentia, laudem etiam ferat. Mihi quidem hoc plus mali facere uidetur qui oratione, quam qui pretio iudicem corrumpit: quod pecunia corrumpere prudentem nemo potest, dicendo potest. *Ammianus Marcellinus XXX.* 4. * *

* * Quae cum Scipio dixisset, admodum probans Mummius; erat enim nimis odio quodam rhetorum imbutus. *Nonius uoc. imbuere.* * *

M. TVLLI CICERONIS

DE RE PVLBICA

LIBER VI.

* * . . . . Totam igitur expectas prudentiam huius rectoris, quae ipsum nomen hoc nacta est ex prouidendo. *Nonius uoc. prudentia.* * *

* * Quam ob rem se comparet hic ciuis ita necesse est, ut sit contra haec quae statum ciuitatis permouent, semper armatus. *Nonius uoc. comparare.* * *

* * Eaque dissensio ciuium, quod seorsum eunt alii ad alios, seditio dicitur. *Nonius uoc. seditio, et Seruius ad aen. I.* 149. * *

* * Et uero in dissensione ciuili, cum boni plus quam multi ualent, expendendos ciuis non numerandos puto. *Nonius de doct. indag.* * *

* * Graues enim dominae cogitationum libidines infinita quaedam cogunt atque imperant: quae quia nec expleri, nec satiari ullo modo possunt, ad omne

facinus impellunt eos, quos illecebris suis incenderunt. *Nonius uoc. expleri.* * *

* * II. Quod quidem eo fuit maius, quia quum causa pari collegae essent, non modo inuidia pari non erant, sed etiam Claudii inuidiam Gracchi caritas deprecabatur. *Nonius uoc. deprecor, et Gellius VI.* 16. * *

* * Qui numero optimatum et principum obtulit his uocibus; et grauitatis suae liquit illum tristem et plenum dignitatis sonum. *Nonius uoc. triste.* * *

* * Ut, quemadmodum scribit ille, cotidiano in forum mille hominum cum palliis conchylio tinctis descenderent. *Nonius de num. et cas.* * *

* * In his, ut meminitis, concursu leuissimae multitudinis et aere congesto funus de subito esset ornatum. *Nonius uoc. de subito.* * *

* * Firmiter enim maiores nostri stabilita matrimonia esse uoluerunt. *Nonius uoc. firmiter, et Priscianus lib. XV. p.* 1010. * *

* * Oratio extat Laeli, quam omnes habemus, in manibus, quam simpuuia pontificum diis immortalibus grata sint samiaeque, ut ibi scribit, capedines. *Nonius uoc. samium.* * *

* * III. Imitatione Platonis Cicero de re publica scribens, locum etiam de Eris pamphyli reditu in uitam, qui, ut ait, rogo impositus reuixisset, multaque de inferis secreta narrasset, non fabulosa, ut ille, assimilatione commentus est, sed sollertis somnii rationa-

bili quadam imaginatione composuit, uidelicet scite significans, haec quae de animae immortalitate dicerentur caeloque, somninantium philosophorum *non* esse commenta nec fabulas incredibiles, quas epicurei derident, sed prudentium coniecturas. Insinuat Scipionem illum, qui Karthagine subiugata cognomen familiae peperit Africanum, huic Scipioni Pauli filio futuras a propinquis insidias et fatalis metae denuntiare curriculum, quod necessitate numerorum in uitae perfectae tempora coartetur; ponitque illum aetatis suae quinquagesimo ac sexto anno etc. *Fauonius Eulogius comm. ad somn. Scip.* * *

* * IV. Nonnulli nostri, propter quoddam praeclarissimum loquendi genus et propter nonnulla quae ueraciter sensit, amantes Platonem, dicunt eum aliquid simile nobis etiam de mortuorum resurrectione sensisse. Quod quidem sic tangit in libris de re publica Tullius, ut eum lusisse potius, quam id quod uerum esset, adfirmet dicere uoluisse. Inducit enim hominem reuixisse, et narrasse quaedam quae platonicis disputationibus congruebant. *Augustinus C. D. XXII.* 28. * *

* * V. In hoc uel maxime operis similitudinem seruauit imitatio, quod cum Plato in uoluminis (*de rep.*) conclusione a quodam uitae reddito, quam reliquisse uidebatur, indicari faciat qui sit exutarum corporibus status animarum, adiecta quadam sphaerarum uel siderum non ociosa descriptione; rerum facies non dis-

similia significans a tulliano Scipione per quietem sibi ingesta narratur. *Macrobius in somn. Scip. I. 1.* * *

* * VI. Hunc ordinem Tullius non minore iudicio reseruans quam ingenio repertus est. Postquam in omni reip otio ac negotio palmam iustitiae disputando dedit, sacras immortalium animarum sedes, et caelestium arcana regionum in ipso consummati operis fastigio locauit; indicans quo his perueniendum uel potius reuertendum sit, qui rem publicam cum prudentia, iustitia, fortitudine ac moderatione tractauerint. Sed ille platonicus secretorum relator Er quidam nomine fuit, natione pamphylus, miles efficio, qui cum uulneribus in proelio acceptis uitam effudisse uisus, duodecimo die demum inter ceteros una peremptos ultimo esset honorandus igne, subito seu recepta anima seu retenta, quidquid emensis inter utramque uitam diebus egerat uideratue, tamquam publicum professus iudicium, humano generi enuntiauit. Hanc fabulam Cicero licet ab indoctis, quasi ipse ueri conscius, doleat irrisam, exemplum tamen stolidae reprehensionis uitans, excitari narraturum, quam reuiuiscere maluit. *Idem ibidem.* * *

* * VII. Ac prius quam somnii uerba consulamus, enodandum nobis est, a quo genere hominum Tullius memoret uel irrisam Platonis fabulam, uel ne sibi idem eueniat non uereri. Nec enim his uerbis uult imperitum uulgus intellegi, sed genus hominum ueri ignarum, sub peritiae ostentatione philosophum: quip-

pe quos et legisse talia, et ad reprehendendum animatos constaret. Dicemus igitur et quos in tantum philosophum referat quandam censurae exercuisse leuitatem, quisque eorum etiam scriptam reliquerit accusationem *etc.* Epicureorum tota factio aequo semper errore a uero deuia, et illa existimans ridenda quae nesciat, sacrum uolumen et augustissima irrisit naturae seria. Colotes uero inter Epicuri auditores famosior et loquacitate notabilior, etiam in librum retulit quae de hoc amarius reprehendit. Sed cetera, quae iniuria notauit, siquidem ad somnium, de quo hic procedit sermo, non attinent, hoc loco nobis omittenda sunt: illam calumniam persequemur, quae nisi supplodatur, manebit Ciceroni cum Platone communis. Ait a philosopho fabulam non oportuisse confingi: quoniam nullum figmenti genus ueri professoribus conueniret. Cur enim, inquit, si rerum caelestium notionem, si habitum nos animarum docere uoluisti, non simplici et absoluta hoc insinuatione curatum est, sed quaesita persona casusque excogitata nouitas, et composita aduocati scena figmenti, ipsam quaerendi ueri ianuam mendacio polluerunt? Haec quoniam, cum de platonico Ere iactantur, etiam quietem Africani nostri somniantis incusant etc. *Idem cap. II.* * *

* * VIII. Scipionem haec occasio ad narrandum somnium prouocauit, quod longo tempore se testatus est silentio condidisse. Cum enim Laelius quereretur nullas Nasicae statuas in publico in interfecti ty-

ranni remunerationem locatas; respondit Scipio post alia in haec uerba: — Sed quamquam sapientibus conscientia ipsa factorum egregiorum amplissimum uirtutis est praemium; tamen illa diuina uirtus non statuas plumbo inhaerentes, nec triumphos arescentibus laureis, sed stabiliora quaedam et uiridiora praemiorum genera desiderat. Quae tandem ista sunt, inquit Laelius? Tum Scipio, patimini me, inquit, quoniam tertium diem iam feriati sumus — et cetera, quibus ad narrationem somnii uenit, docens illa esse stabiliora et uiridiora praemiorum genera, quae ipse uidisset in caelo bonis rerum publicarum seruata rectoribus. *Idem cap. IV.* * *

SOMNIVM

* * IX. Cum in Africam uenissem M' Manilio consuli ad quartam legionem tribunus, ut scitis, militum; nihil mihi potius fuit quam ut Masinissam conuenirem, regem familiae nostrae iustis de causis amicissimum. Ad quem ut ueni, complexus me senex conlacrimauit, aliquantoque post suspexit in caelum: et grates, inquit, tibi ago, summe sol, uobisque reliqui caelites, quod ante quam ex hac uita migro, conspicio in meo regno et his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor: ita numquam ex animo meo discedit illius optimi atque inuictissimi uiri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de

nostra re publica percontatus est: multisque uerbis ultro citroque habitis, ille nobis consumtus est dies.

X. Post autem regio apparatu accepti "sermonem in multam noctem produximus," cum senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaque eius non facta solum, sed etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me et fessum de uia, et qui ad multam noctem uigilassem, artior quam solebat somnus conplexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc quod eramus locuti: fit enim fere ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo uidelicet saepissime uigilans solebat cogitare et loqui) Africanus se ostendit illa forma, quae mihi ex imagine eius, quam ex ipso erat notior: quem ut agnoui, equidem cohorrui: sed ille, ades, inquit, animo, et omitte timorem, Scipio, et quae dicam, trade memoriae.

XI. Uidesne illam urbem, quae parere populo romano coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Karthaginem de excelso, et pleno stellarum, inlustri, et claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc uenis paene miles? hanc hoc biennio consul euertes, eritque cognomen id tibi per te partum quod habes adhuc a nobis hereditarium. Cum autem Karthaginem deleueris, triumphum egeris, censorque fueris, et obieris legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Graeciam, deligere iterum cos. absens, bellumque maximum confi-

cies, Numantiam exscindes. Sed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes rem publicam perturbatam consiliis nepotis mei.

XII. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriae lumen animi, ingenii, consiliique tui. Sed eius temporis ancipitem uideo quasi fatorum uiam. Nam cum aetas tua septenos octiens solis anfractus reditusque conuerterit, duoque hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint; in te unum atque in tuum nomen se tota conuertet ciuitas: te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis salus; ac ne multa, dictator rem publicam constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Laelius, ingemuissentque ceteri uehementius; leniter arridens Scipio, quaeso, inquit, ne me e somno excitetis, et pax sit rebus; audite cetera.

XIII. Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandum rem publicam, sic habeto: omnibus, qui patriam conseruarint, adiuuerint, auxerint, certum esse in caelo definitum locum, ubi beati aeuo sempiterno fruantur: nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia coetusque hominum iure sociati, quae ciuitates appellantur: harum rectores et conseruatores hinc profecti, huc reuertuntur.

XIV. Hic ego, etsi eram perterritus non tam metu mortis quam insidiarum a meis, quaesiui tamen, uiueretne ipse et Paulus pater et alii, quos nos extinctos arbitraremur. Immo uero, inquit, ii uiuunt, qui ex corporum uinculis, tamquam e carcere euolauerunt: uestra uero quae dicitur uita, mors est: quin tu aspicias ad te uenientem Paulum patrem. Quem ubi uidi, equidem uim lacrimarum profudi: ille autem me conplexus atque osculans flere prohibebat.

XV. Atque ego ut primum, fletu represso, loqui posse coepi, quaeso, inquam, pater sanctissime atque optime, quoniam haec est uita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris quin hinc ad uos uenire propero? Non est ita, inquit ille: nisi Deus is, cuius hoc templum est omne quod conspicis istis te corporis custodiis liberauerit, huc tibi aditus patere non potest: Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium uides, quae terra dicitur: hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quae sidera et stellas uocatis: quae globosae et rotundae, diuinis animatae mentibus, circos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili. Quare et tibi, Publi, et piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, a quo ille est uobis datus, ex hominum uita migrandum est, ne munus humanum adsignatum a Deo defugisse uideamini. Sed sic, Scipio, ut auus hic tuus, ut ego, qui te genui, iustitiam cole et pietatem: quae cum sit

magna in parentibus et propinquis, tum in patria maxima est: ea uita uia est in caelum, et in hunc coetum eorum, qui iam uixerunt, et corpore laxati illum incolunt locum, quem uides.

XVI. Erat autem is splendidissimo candore inter flammas circus elucens, quem uos, ut a Graiis accepistis, orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti praeclara cetera et mirabilia uidebantur. Erant autem eae stellae, quas numquam ex hoc loco uidimus: et eae magnitudines omnium, quas esse numquam suspicati sumus: ex quibus erat illa minima, quae ultima caelo, citima terris, luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terrae magnitudinem facile uincebant. Iam ipsa terra ita mihi parua uisa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum eius attingimus, paeniteret.

XVII. Quam cum magis intuerer, quaeso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? nonne adspicis, quae in templa ueneris? nouem tibi orbibus uel potius globis connexa sunt omnia: quorum unus est caelestis, extimus, qui reliquos omnis complectitur, summus ipse Deus, arcens et continens ceteros: in quo infixi sunt illi, qui uoluuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti sunt septem, qui uersantur retro contrario motu atque caelum; ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. "Deinde est hominum generi prosperus et salutaris" ille fulgor, qui dicitur Iouis: tum rutilus

horribilisque terris, quem Martium dicitis: deinde subter mediam fere regionem sol obtinet, dux et princeps et moderator luminum reliquorum, mens mundi et temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce illustret et conpleat. Hunc ut comites consequuntur, alter Ueneris alter Mercurii cursus: in infimoque orbe Luna, radiis solis accensa, conuertitur. Infra autem iam nihil est, nisi mortale et caducum, praeter animos generi hominum munere deorum datos: supra lunam sunt aeterna omnia: nam ea quae est media et nona tellus, neque mouetur, et infima est, et in eam feruntur omnia suo nutu pondera.

XVIII. Quae cum intuerer stupens, ut me recepi quid? hic, inquam, quis est qui complet auris meas tantus et tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, inpulsu et motu ipsorum orbium conficitur: qui acuta cum grauibus, temperans, uarios aequabiliter concentus efficit: nec enim silentio tanti motus incitari possunt, "et natura fert ut extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acute sonent. Quam ob causam summus ille caeli stellifer cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto et excitato mouetur sono: grauissimo autem hic lunaris atque infimus: nam terra nona immobilis manens, ima sede semper haeret, conplexa medium mundi locum." Illi autem octo cursus, in quibus eadem uis est duorum, septem efficiunt distintos interuallis sonos: qui

numerus rerum omnium fere nodus est: quod docti homines neruis imitati atque cantibus, aperuere sibi reditum in hunc locum: sicut alii qui praestantibus ingeniis in uita humana diuina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletae aures hominum obsurduerunt: nec est ullus hebetior sensus in uobis: sicut ubi Nilus ad illa, quae Catadupa nominantur, praecipitat ex altissimis montibus, ea gens, quae illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic uero tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint, sicut intueri solem aduersum nequitis, eiusque radiis acies uestra sensusque uincitur. Haec ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem.

XIX. Tum Africanus, sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum ac domum contemplari: quae si tibi parua, ut est, ita uidetur, haec caelestia semper spectato; illa humana, contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Uides habitari in terra raris et angustis in locis; et in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, uastas solitudines interiectas: hosque qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim auersos, partim etiam aduersos stare uobis: a quibus expectare gloriam certe nullam potestis.

XX. Cernis autem eandem terram quasi quibusdam redimitam et circumdatam cingulis; e quibus duos maxime inter se diuersos, et caeli uerticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina uides; medium autem illum et maximum, solis ardore torreri: duo sunt habitabiles quorum australis ille in quo qui insistunt, aduersa uobis urgent uestigia, nihil ad uestrum genus: hic autem alter subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne quam tenui uos parte contingat: omnis enim terra quae colitur a uobis, angusta uerticibus, lateribus latior, parua quaedam insula est, circumfusa illo mari, quod atlanticum, quod magnum, quem oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine quam sit paruus, uides. Ex his ipsis cultis notisque terris, num aut tuum aut cuiusquam nostrum nomen uel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnatara? quis in reliquis orientis aut obeuntis solis ultimis aut aquilonis austriue partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in angustiis uestra gloria se dilatari uelit. Ipsi autem, qui de uobis loquuntur, quamdiu loquentur?

XXI. Quin etiam si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusque nostrum a patribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluuiones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo aeternam, sed ne diuturnam quidem gloriam adsequi possumus. Quid

autem interest, ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit qui ante nati sint? qui nec pauciores, et certe meliores fuerunt uiri.

XXII. Cum praesertim apud eos ipsos, a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit: homines enim populariter annum tantummodo solis, id est unius astri, reditu metiuntur: cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius anni descriptionem longis interuallis retulerint, tum ille uere uertens annus appellari potest; in quo uix dicere audeo, quam multa saecula hominum teneantur. Namque ut olim deficere sol hominibus extinguique uisus est, cum Romuli animus haec ipsa in templa penetrauit; ita quandoque eadem parte sol eodemque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium stellisque reuocatis, expletum annum habeto: huius quidem anni nondum uigesimam partem scito esse conuersam.

XXIII. Quocirca si reditum in hunc locum desperaueris, in quo omnia sunt magnis et praestantibus uiris; quanti tandem est ista hominum gloria, quae pertinere uix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur alte spectare si uoles, atque hanc sedem et aeternam domum contueri; neque te sermonibus uulgi dederis, nec in praemiis humanis spem posueris rerum tuarum; suis te oportet inlecebris ipsa uirtus trahat ad uerum decus: quid de te alii loquantur, ipsi uide-

eant; sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille et angustiis cingitur iis regionum, quas uides; nec unquam de ullo perennis fuit; et obruitur hominum interitu; et obliuione posteritatis extinguitur.

XXIV. Quae cum dixisset, ego uero, inquam, o Africane, siquidem bene meritis de patria quasi limes ad caeli aditum patet, quamquam a pueritia uestigiis ingressus patriis, et tuis, decori uestro non defui; nunc tamen, tanto praemio proposito, enitar multo uigilantius. Et ille, tu uero enitere, et sic habeto, non esse te mortalem, sed corpus hoc: "nec enim tu es, quem forma ista declarat, sed mens cuiusque is est quisque;" non ea figura, quae digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est qui uiget, qui sentit, qui meminit, qui prouidet, qui tam regit et moderatur et mouet id corpus, cui praepositus est, quam hunc mundum ille princeps Deus: et ut mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus aeternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet.

XXV. Nam quod semper mouetur, aeternum est, quod autem motum adfert alicui, quodque agitatur aliunde, quando finem habet motus, uiuendi finem habeat necesse est. Solum igitur quod sese mouet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moueri quidem desinit. Quin etiam ceteris quae mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re: nec enim esset principium.

quod gigneretur aliunde : quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam. Nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit : siquidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se mouetur; Id autem nec nasci potest, nec mori : uel concidat omne caelum, omnisque natura consistat necesse est, nec uim ullam nanciscatur, quae a primo inpulsu moueatur.

XXVI. Cum pateat igitur aeternum id esse, quod a se ipso moueatur, quis est qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo : quod autem animal est, id motu cietur interiore et suo : nam haec est natura propria animi atque uis. Quae si est una ex omnibus, quae sese moueat, neque nata est certe et aeterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus : sunt autem optimae, curae de salute patriae : quibus agitatus et exercitatus animus, uelòcius in hanc sedem et domum suam peruolabit. Idque ocius faciet, si iam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, et ea, quae extra erunt contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis uoluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros praebuerunt, inpulsuque libidinum uoluptatibus obedientium, deorum et hominum iura uiolauerunt; corporibus elapsi circum terram ipsam uolutantur; nec hunc in locum, nisi multis exagitati saeculis, reuertuntur. Ille discessit; ego somno solutus sum.* *

LIBRORVM

DE RE PVBLICA

INCERTORVM FRAGMENTA.

* * I. A qua isti auocant. *Fronto exempl. eloc. uoc. auocat.*

* * Vitam lugeo. *Fronto ibid. uoc. dolco.* * *

* * Idque ipsa natura non inuitaret solum, sed etiam cogeret. *Nonius uoc. inuitare.* * *

* * Nitito. *Diomedes lib. I. p. 330.* * *

[illegible]

Africanus inter deos habetur. *Lactantius inst. I. 9.* * *

* * Cicero in dialogis nominauit foedifragos Afros. *Interpres cruquianus ad Horatium od. IV.* 8. 17. *p.* 232. *b.* * *

* * Fanni, causa difficilis laudare puerum : non enim res laudanda sed spes est. *Seruius ad aen. VI.* 877. *e Ciceronis dialogo.* * *

Ex Officina North American Review.

10635

Cicero, Marcus Tullius
De republica; ed. by A.Maius

DATE.	NAME OF BORROWER.
2-27-40	[illegible]
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]